BIBLIOTECA
MITROPOLIEI IAȘI
Fond
Nr. II-6538

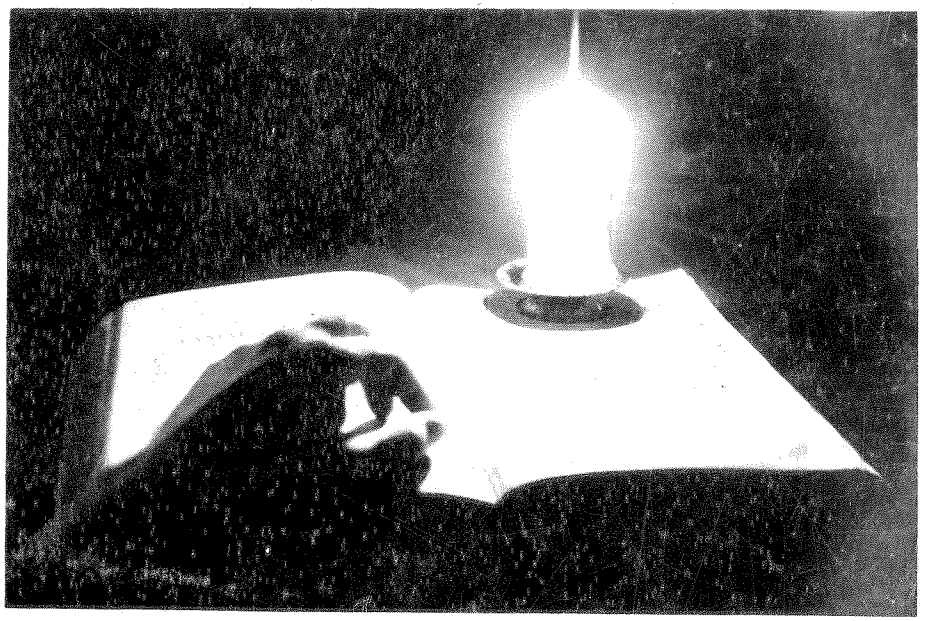

Pr. prof. dr. Ion Bria

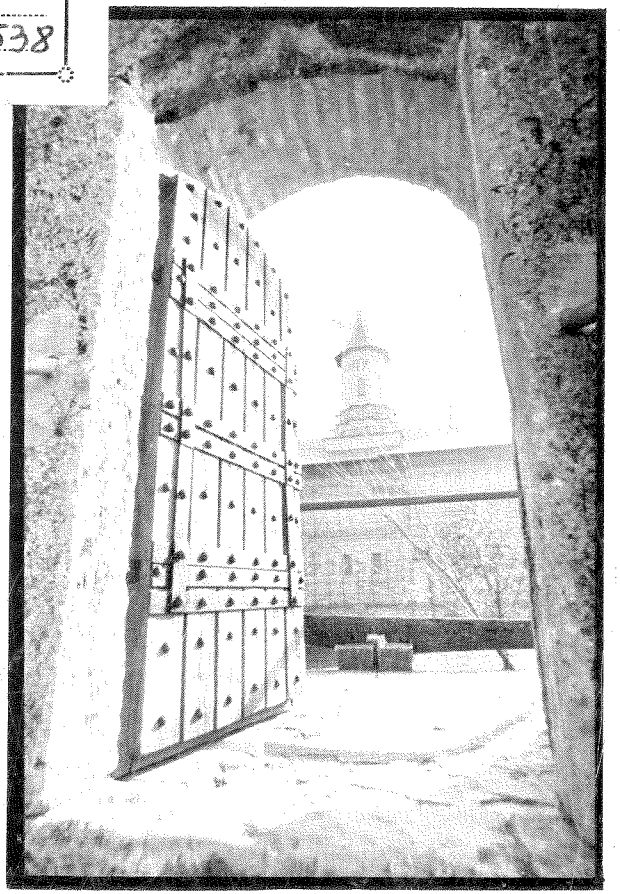

SPAȚIUL NEMURIRII

sau
ETERNIZAREA UMANULUI în DUMNEZEU

ISBN 973-96208-4-1

TRINITAS

Colecția «BISERICĂ ȘI SOCIETATE» 2

Colecția << BISERICĂ ȘI SOCIETATE >>

2

Nr. I.N.: 14.915
Mitropolia Moldovei și Bucovinei
Cotă: II - 6538
262.14(498) Stăniloae, D.
2.91.64(498) Stăniloae, D.

Pr. prof. dr. Ion Bria

SPAŢIUL NEMURIRII

sau

ETERNIZAREA UMANULUI ÎN DUMNEZEU

în viziunea teologică şi spirituală a Părintelui Stăniloae

Tipărită cu binecuvântarea
I. P. S. DANIEL
Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei

TRINITAS

EDITURA MITROPOLIEI MOLDOVEI ŞI BUCOVINEI

IAŞI - 1994

Acest eseu este conţinutul concentrat al unei cărţi, cu titlul iniţial ***Spaţiul metafizic***. Părintele Stăniloae a citit textul şi a propus schimbarea titlului în ***Spaţiul nemuririi*** (în iulie 1992).

Coperta: Dan MITITELU

ISBN 973-96208-4-1
Copyright © TRINITAS 1994
Redactor: Pr. Nicolae DASCĂLU
Tehnoredactor: Daniela IFRIM
Tiparul executat la:
Tipografia mitropolitană TRINITAS
Mănăstirea Golia - IAŞI

Cuvânt înainte

Prezentarea viziunii teologice a Părintelui Dumitru Stăniloae de către Părintele profesor Ion Bria, teolog român cu o bogată experienţă ecumenică, contribuie la situarea corectă a operei celui mai mare teolog ortodox român atât pe plan naţional, cât şi universal.

Părintele profesor Bria nu este doar un admirator al operei Părintelui Stăniloae, ci şi un interpret al ei atât ca manifestare a potenţialului Ortodoxiei româneşti, cât şi ca problematică teologică contemporană în acest secol zbuciumat şi căutător de orizonturi noi, bolnav de rupturi existenţiale şi în acelaşi timp flămând după unitate şi comuniune autentică. Bogăţia imensă şi profunzimea uimitoare a operei Părintelui Stăniloae cheamă într-adevăr la o interpretare vie, dinamică, întrucât adevărata teologie nu este un simplu exerciţiu intelectual, ci artă a acordării gândirii omului cu gândul lui Dumnezeu, în fiecare etapă şi context al istoriei (I Cor. 2, 15-16).

Părintele profesor Bria ne prezintă în sinteză ideile de bază şi trăsăturile majore ale gândirii teologice şi spirituale a Părintelui profesor Dumitru Stăniloae, cu scopul de a cultiva şi mai mult pasiunea pentru această lucrare grandioasă care conţine deodată frumuseţea harului care inspiră pe teolog şi dăruirea jertfelnică a celui care tălmăceşte oamenilor cuvintele mântuitoare ale lui Dumnezeu-Cuvântul devenit Om, din iubire pentru oameni.

Mulţumim autorului pentru ceea ce ne oferă şi binecuvântăm pe cititorii acestei lucrări, cu convingerea că vor preţui luminile ei.

† DANIEL
Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei

Mănăstirea Bucium - Iaşi
La Praznicul Sf. Ioan Botezătorul
7 ianuarie 1994

"Lumea e o revelaţie a lui Dumnezeu, chemată să înainteze de la o revelaţie mai mult virtuală la o revelaţie deplin actuală, ceea ce înseamnă o unire tot mai deplină între revelaţia naturală şi revelaţia supranaturală, care înaintează şi ea prin diferite trepte până la revelaţia eshatologică eternă. Dar însuşi acest fapt înseamnă că lumea şi omenirea ca întreg şi fiecare om în parte sunt chemaţi să fie un «templu al Dumnezeului celui viu», un templu în dezvoltare, un templu ce se mişcă desăvârşindu-se în Dumnezeu şi Dumnezeu Se mişcă în ele spre o unire şi o transparenţă tot mai deplină, Dumnezeu iradiind din omenire şi din lume; dar prin aceasta, omul şi lumea nefiind idoli de sine stătători (II Cor. 6, 16). Acest templu este totodată o grandioasă operă de artă, dacă opera de artă constă din reflectarea infinitului spiritual în formele văzute."

(Dumitru Stăniloae, ***Introducere la Ambigua***, col. **Părinţi şi scriitori bisericeşti**, vol. 80, Bucureşti, 1983, p. 39)

Personalitate unică - operă complexă

Dumitru Stăniloae ocupă un loc special, şi în inima românilor şi în teologia secolului al XX-lea. El este deja o autoritate recunoscută în domeniul teologiei ortodoxe şi creştine în general. El este mai mult decât un autor mondial. Este un părinte spiritual, foarte prezent şi tenace, cu o iradiere excepţională, cu o moştenire impresionantă. Om de modestie şi pietate profundă, Dumitru Stăniloae este un focar de meditaţie teologică, existenţială. Teologia sa, o teologie ondulată, purificatoare, dinamică, fără patetism, nu se încadrează în sisteme teologice conformiste[1]. Martor al epocii lui, traversează istoria acestui secol cu încrederea şi serenitatea mărturisitorului de credinţă. El este un monument al experienţei contemporane a lui Hristos. Cu naţionalismul lui sănătos, care-l împinge spre Transilvania natală, poartă în el o veneraţie faţă de ţăranul român, ataşat istoriei şi viitorului tradiţiilor ortodoxe.

Născut la Vlădeni (jud. Braşov), la 16 noiembrie 1903, Dumitru Stăniloae urmează cursurile liceului "Şaguna" din Braşov. Mai puţin influenţat de cursurile universitare iniţiale (Facultatea de teologie din Cernăuţi), Dumitru Stăniloae se formează apoi la Atena, unde pregăteşte teza de doctorat (**Viaţa şi activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Române**, Cernăuţi, 1929), la München, Berlin şi Paris, unde ia contact cu teologia şi filosofia occidentală a timpului, mai ales cu existenţialismul de inspiraţie creştină. Întors în ţară, devine profesor la Academia Andreiană din Sibiu (rector între anii 1936 şi 1946) şi redactor la "Telegraful Român", la cererea mitropolitului Nicolae Bălan.

În perioada de la Sibiu (1930-1946), prin cursurile universitare,

prin studiile şi cărţile publicate acolo, Dumitru Stăniloae pune bazele unei teologii române cu mari implicaţii filosofice şi culturale. Face cunoscută, pentru întâia oară, teologia energiilor divine, iniţiind studiile despre doctrina lui Grigorie Palama, cu lucrarea ***Viaţa şi opera lui Grigorie Palama*** (Sibiu, 1938). Conduce dezbaterea despre raportul dintre credinţa ortodoxă şi valorile culturii române, dintre filosofia română şi Ortodoxie (***Ortodoxie şi românism***, Sibiu, 1939). Anul 1943 este un an decisiv, deoarece acum publică ***Iisus Hristos sau restaurarea omului***, carte cardinală în literatura teologică a timpului. Tot acum începe traducerea ***Filocaliei*** şi pregătirea cursului de ascetică şi mistică. Nichifor Crainic este cel care a introdus acest curs la Facultatea de teologie din Bucureşti, unde Dumitru Stăniloae este invitat la aceeaşi catedră, după 1948.

Către sfârşitul anilor '40 factorii care vor orienta gândirea şi stilul lui Dumitru Stăniloae pot fi deja identificaţi. Putem distinge acum cele trei mari influenţe omniprezente în opera lui: patristica greacă şi bizantină, atât sub raportul sistematizării teologice, având ca model pe Maxim Mărturisitorul şi Grigorie Palama, cât şi din punct de vedere al expresiei etice şi spirituale de tip filocalic, având ca model pe Simeon Noul Teolog; filosofia occidentală, mai ales existenţialismul de nuanţă creştină (Martin Heidegger, Charles Péguy, Karl Jaspers, Gabriel Marcel); formele culturale în care s-a întrupat Ortodoxia în România, orientare pe care i-a dat-o curentul "Gândirea".

Începând cu anii '50, când vine la Bucureşti, Dumitru Stăniloae propune o nouă metodă de a prezenta teologia ortodoxă. Renumele şi popularitatea lui cresc datorită studiilor publicate din abundenţă în revistele teologice. Se crează un curent care face teologia lui obiect de studiu şi reflecţie şi care împarte în două Facultatea de teologie din Bucureşti. În contextul acestui deceniu, această "şcoală" a devenit aripa mărturisitoare a Bisericii române. De aceea a fost contracarată sever de ideologi şi detractori de toate nuanţele. În anii de închisoare (1958-1963), persoana şi teologia lui au fost denigrate violent. Articolele sale sunt smulse din reviste. Numele său trece

sub o tăcere totală. Opera lui nu mai e citată în bibliografia lucrărilor teologice. Mediul universitar şi eclesiastic bucureştean, supus la influenţe oculte, se face că nu simte lipsa lui. Întors din detenţie, este pus după uşă la Arhiepiscopia Bucureştilor, în calitate de corector. Conducerea Bisericii îşi dă seama că aceasta este o situaţie intolerabilă. Revine la catedra sa anterioară, unde constată că Facultatea de teologie, ca să-şi menţină existenţa, devenise conformistă. În absenţa sa, receptivitatea la teologia pe care o promovase a scăzut. Există totuşi semne că "şcoala" sa este activă. El are acum o mare satisfacţie: poporul credincios n-a cedat comunismului ateu. La această rezistenţă a contribuit şi mărturia sa proprie. Exemplul lui în această situaţie politică critică a făcut din el o personalitate de mare popularitate.

După 1964 se dedică scrisului teologic, reluând temele fundamentale ale Ortodoxiei într-o formă sintetică. Noi subiecte sunt tratate, ca de pildă fundamentele metafizice ale Ortodoxiei, teologia lumii, aspiraţiile naţionale ale Bisericii Ortodoxe. În toate acestea nu lipsesc aluzii critice contra ideologiei materialiste şi ateismului. Cele mai importante opere de sinteză le-a scris după 1978, când se retrage de la Facultatea de teologie. În afară de capodoperele sale: ***Teologia Dogmatică Ortodoxă***, în trei volume (1978-1981) şi ***Filocalia***, în 12 volume (I-IV, 1945-1948, V-XII, 1976-1991), Dumitru Stăniloae a scris în ultimii ani numeroase sinteze remarcabile. Fără îndoială, sinteza în care a recapitulat opera sa este ***Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*** (1987) în care reia tema din ***Iisus Hristos sau restaurarea omului***.

Tot în această perioadă, teologia lui este făcută cunoscută în afara ţării prin traduceri în limbile occidentale. E recunoscut imediat pe plan internaţional ca teolog creator, capabil să comunice teologia ortodoxă în societatea şi cultura contemporană. Este în contact cu mari personalităţi teologice ale timpului. Vizitează centre de studii şi facultăţi de teologie unde ţine conferinţe despre semnificaţia teologiei ortodoxe pentru lumea de azi. Tezele şi opiniile sale sunt receptate cu mare interes de centrele teologice din lumea ortodoxă. În Grecia, Dumitru Stăniloae devine teologul de referinţă. Opera sa

este astăzi pretutindeni o operă de referinţă!

Dumitru Stăniloae are azi mina unui sihastru sobru: fruntea înaltă, părul alb, privire filocalică, ţinută de sacerdot, cuvântul accentuat. În spatele unui trup transfigurat, se ascunde academicianul, un adevărat intelectual consacrat metafizicii creştine. Consacrarea, iată tema vieţii lui: *"Iată, noi am lăsat totul şi ţi-am urmat Ţie. Ce va fi deci nouă?"* (Matei 19, 27). Întreaga lui persoană vorbeşte de Dumnezeu. Mare teolog, el se sfieşte de teologie: *"Oare, sunt vrednic să rostesc numele lui Dumnezeu?"* Recomandă cu modestie moştenirea sa teologică, dar se grăbeşte să anunţe subiecte ce ar trebui să fie tratate în viitor: *"ar trebui ca cineva să scrie despre..."*.

Acest gânditor este şi un tribun: este revoltat contra insinuărilor politice la adresa Ortodoxiei şi poporului român. Dumitru Stăniloae este rănit şi suferă din cauza unui sistem catolic destructiv, antiortodox şi antiromân.

Operă complexă, personalitate unică, Dumitru Stăniloae este inimitabil. Succesiunea lui este dificilă, dureroasă. El ar vrea ca teologia universitară de la Bucureşti şi din alte centre să fie prezentă în dialogul naţional despre viitorul Bisericii şi al ţării. Cine se va ridica să apere locul teologiei în cultura română, aşa cum a făcut-o el? El are totuşi o mare mulţumire: teologia lui traversează acum toate sectoarele societăţii române, de la Academie până la parohie. Ea a trecut în rândul preoţilor, laicilor, monahilor, tinerilor, care o poartă ca pe un depozit sacru.

"Dogmatica de Stăniloae": spaţiul îndumnezeit

Din opera lui Dumitru Stăniloae putem reţine o mare diversitate de teme şi probleme. Opera lui este foarte bogată şi acoperă ansamblul câmpului teologic. Nici un gen, nici cel al comentariilor şi recenziilor, n-a fost ocolit. Anumite capitole originale din opera sa au fost deja studiate în afară[2]. Din păcate, în România, nu avem

până acum un studiu de sinteză complet şi detailat al operei lui. Un seminar despre teologia dogmatică a lui Dumitru Stăniloae ar trebui să fie introdus la secţia sistematică a facultăţilor de teologie. O antologie din opera lui ar fi foarte necesară, mai ales pentru instruirea imediată a teologilor din generaţia tânără, pentru comunicarea cu oamenii de cultură din societatea română. Scopul principal al acestor cercetări şi seminarii ar fi: să se extragă din opera lui acea "viziune creatoare"[3], adică firul roşu care o traversează; să pună în lumină legătura dintre opera lui şi evoluţia secolului; să identifice **baza** pe care el a pus-o pentru ca teologia să facă un pas într-o nouă direcţie.

În cele ce urmează, vom face o scurtă prezentare a două aspecte:

I. Temele sau ariile teologice în care se concentrează gândirea şi scrisul lui Dumitru Stăniloae;

II. Problematica epocii în gândirea şi scrisul lui.

I. Care sunt focarele în care se concentrează gândirea şi scrisul lui teologic? Să le menţionăm pe cele principale:

- teologia ca mod de cunoaştere a lui Dumnezeu. Valoarea ei pentru metafizică, filosofie şi cultură;
- explicarea sintetică a dogmaticii ortodoxe în stil contemporan;
- traducerea şi comentarea ***Filocaliei***;
- spiritualitatea (ascetica şi mistica) răsăriteană;
- sensul şi caracterul Ortodoxiei române.

1. Dumitru Stăniloae a repus teologia la locul ei superior între modurile de cunoaştere. El a constatat că teologia din timpul său nu era în stare să ţină un echilibru între speculaţiile despre ceea ce este Dumnezeu în fiinţa Sa şi energiile Sale, prin analiza şi interpretarea contextului istoric şi cultural, adică ceea ce face Dumnezeu în viaţa şi istoria oamenilor. S-a ajuns astfel la o separare între **teologie** şi **iconomie**, între Treimea transcendentă şi Treimea imanentă, între dumnezeire sau esenţa lui Dumnezeu şi lucrarea Sa iconomică prin energiile Sale active. Dumitru Stăniloae

face din "cunoaşterea lui Dumnezeu" un capitol major al ***Dogmaticii*** lui, afirmând clar că cunoaşterea lui Dumnezeu referitoare la Sine însuşi nu se separă de cunoaşterea Lui referitoare la făpturi[4]. Dumnezeu este unul şi acelaşi, atât în misterul fiinţei Sale inaccesibile cât şi în manifestările Sale istorice, vizibile. Doxologia existenţei Lui transcendente şi apologia prezenţei Lui în creaţie şi istorie sunt două aspecte ale cunoaşterii lui Dumnezeu, Unul şi acelaşi în ambele forme.

Dumitru Stăniloae nu a negat rolul teologiei ca instrument conceptual în sistematizarea doctrinei creştine revelate, dar n-a insistat asupra acestui capitol. În schimb, consecvent teoriei lui despre cunoaşterea lui Dumnezeu, Dumitru Stăniloae a vorbit pe larg despre teologia catafatică, discursivă, sau calea afirmativă, sau cunoaşterea raţională şi teologia apofatică, contemplativă, sau calea negativă, sau cunoaşterea suprarațională. Şi aici a adus clarificări originale.

Mai întâi, spune el, nu există teologie afirmativă fără cea negativă, deoarece energiile divine ("raţiunile") se manifestă prin şi în natura creată. Dumnezeu este persoană, Subiectul suprem, care ia iniţiativa să se facă cunoscut. El nu e o substanţă statică, închisă, necomunicabilă. Energiile divine sunt o formă de autodescoperire a lui Dumnezeu. Dumitru Stăniloae critică pe cei ce depreciază teologia pozitivă, afirmativă:

"Teologia negativă are nevoie de termenii pozitivi pentru a-i nega. Şi cu cât sunt aceştia mai înalţi, mai subtili, cu atât exprimă nu numai prin ei înşişi ceva din bogăţia puterii şi imaginaţiei lui Dumnezeu care a creat realităţile exprimate prin ei, ci prilejuiesc şi prin negarea lor o icoană (în negativ) a măreţiei divine care e mai presus şi de ei. Teologia negativă nu justifică o lene a spiritului, o abdicare de la raţiune, ci pretinde o continuă înălţare a schelelor raţiunii, pentru ca de pe trepte tot mai înalte nemărginirea oceanului divin să ne apară într-o viziune care să ne înfioare tot mai mult. Teologia negativă, departe de a pretinde renunţarea pentru totdeauna la conceptele raţionale, e dornică de o sporire a lor. Ea e punctul supra-raţional al neobositelor

încordări ale raţiunii care nu trebuie să-şi sfârşească nicicând cercetările ei asupra naturii, vieţii omeneşti, Scripturii. Orice progres în cunoaşterea proceselor fizice, biologice, spiritual-umane din sânul creaţiunii înseamnă o nouă treaptă pe schela de pe care teologia negativă, mânată de o simţire a minţii, îşi aruncă o ochire şi mai adâncă şi mai cuprinzătoare în nemărginirea divină, care în acelaşi timp ea însăşi face posibilă înălţarea continuă a acestei schele".[5]

Anume pentru că este o meditaţie asupra misterului lui Dumnezeu ca centru al existenţei, teologia este şi un punct de referinţă pentru istoria şi cultura umană. Teologia oferă filosofiei alte valori, transcendente, decât istoria însăşi, ca de pildă sfinţenia sau transfigurarea creaţiei şi a relaţiilor inter-umane după modelul divin. Acesta este un proces etern, de aceea, pentru teologie, istoria umană nu sfârşeşte cu organizarea ideală a societăţii.

Desigur, teologia nu are o putere absolută. Ea vrea doar să dea altă dimensiune existenţei umane,pe care nu o poate da cultura, limitată la etică, sociologie, ştiinţă şi artă. Dumitru Stăniloae vrea să spună că religia, Biserica, teologia nu sunt doar simple mijloace în serviciul unui scop social, ci organe de revelare a unei alte realităţi. El a constatat că acolo unde creşte teologia se dezvoltă şi filosofia.

Dumitru Stăniloae deosebeşte teologia negativă, adică negarea cognoscibilităţii lui Dumnezeu, sau conştiinţa neputinţei intelectului de a exprima fiinţa divină, de apofatism, adică teologia mistică, a simţirii şi experienţei directe a lui Dumnezeu, care nu poate fi expusă total în termeni pozitivi. Contemplarea nemijlocită a Raţiunii supreme, sânul tuturor raţiunilor create, este mai mult decât teologia negativă.

Spre deosebire de Vladimir Lossky (***Théologie mystique de l'Église d'Orient***, Aubier, Éditions Montaigne, 1944), care precizează acest punct, anume că apofatismul este altceva decât teologia negativă intelectuală, Dumitru Stăniloae consideră că apofatismul are şi el mai multe trepte. V. Lossky se opreşte la apofatism în sensul de cunoaştere a necunoaşterii lui Dumnezeu.

Dumitru Stăniloae vrea să evite impresia că teologia apofatică se limitează la incognoscibilitatea absolută a lui Dumnezeu. Desigur, fiinţa lui Dumnezeu este mai presus de orice concept sau imagine definită. Grigorie Palama (1296-1359) vorbeşte totuşi de *vedere*, de *participare* sau *experiere* a luminii dumnezeieşti, care au ceva pozitiv. Există deci în apofatism un element de cunoaştere, nu numai de absenţă de cunoaştere. Iluminarea şi glorificarea de care vorbesc Părinţii răsăriteni nu trebuie să se confunde cu misticismul neo-platonic.

Teologia negativă, care presupune o operaţie mintală de a înlătura de la Dumnezeu orice atribut pozitiv, se deosebeşte de simţirea apofatică, experierea în lumina necreată a prezenţei lui Dumnezeu. Aici actul raţional îşi schimbă structura. Mintea (*nous*) este cea care face această eliminare a tot ceea ce închide vederea lui Dumnezeu. În fine, vederea luminii în extaz este apofatismul rugăciunii şi tăcerii. Este experierea abisului, cunoaşterea suprarațională, mai presus de care se află fiinţa divină însăşi. Experierea aceasta este un progres etern. Toate înaintează veşnic în cunoaşterea nemijlocită: *"Călătorie până nu se ajunge la oprire."*

2. Dumitru Stăniloae rămâne în teologia contemporană prin aceea că a dat o unitate monumentală dogmaticii ortodoxe[6], pe care a conceput-o ca fiind inseparabilă de morală, de cultul Bisericii, de spiritualitate. ***Teologia Dogmatică***, operă capitală, este, pe de o parte, o **sinteză** în care prezintă dogmele credinţei în mod coerent, după metoda hristocentrică, iar pe de altă parte, este un **mesaj**, deoarece expunerea sistematică este însoţită permanent de meditaţia existenţială. Dogmatica sa nu este altceva decât prezentarea inteligibilă dar şi emoţională, existenţială, a dogmelor credinţei.

Urmând principiul teologiei patristice, care *"prezintă nu pe Dumnezeu şi lucrarea mântuitoare a lui Hristos în Sine, ci în om, prin Duhul Sfânt"*, Dumitru Stăniloae nu desparte teologia de doxologie. Acesta este cel mai important corectiv pe care Dumitru Stăniloae l-a făcut teologiei dominante dinainte de el: *"Numai când*

Părinţii aveau de apărat un punct al dreptei învăţături despre Dumnezeu sau despre Hristos dezvoltau mai mult latura dogmatică a ei. Dar nici atunci nu lipsea din această prezentare legătura acelui punct al învăţăturii dogmatice cu mântuirea omului, cu urmările ei pentru vieţuirea ce se cere omului, cu lauda şi mulţumirea lui Dumnezeu pentru modul cum se reflectă existenţa şi lucrarea lui Dumnezeu în creşterea duhovnicească a omului şi în puterea dată acestuia de a conlucra cu Dumnezeu la mântuirea sa".[7]

Care sunt articulaţiile interne ale acestui edificiu dogmatic?

Punctul de plecare în toată dogmatica lui Dumitru Stăniloae este axioma patristică: **dacă Iisus Hristos n-a asumat şi n-a transfigurat în El însuşi firea umană, atunci omul şi creaţia sunt condamnate să rămână simple creaturi, reduse la veacul acesta.** Numai din veşnicia şi unicitatea persoanei divine a Cuvântului "care s-a făcut trup" vin şi omului eternitatea şi unicitatea sa. În fond, întreaga teologie a lui Dumitru Stăniloae se concentrează în această concluzie hristocentrică: starea firească a omului, normalitatea lui umană ontologică, stă în unirea cu Dumnezeu, aşa cum s-a realizat în nucleul divino-uman al lui Hristos. Natura umană revine la starea ei autentică (nu există stare pură, neutră, ci numai stare "după fire" şi "contra firii") în persoana şi lucrarea lui Iisus Hristos. Numai reproducând în viaţa sa, prin "participare" ontologică, această sinergie divino-umană, omul creat, care nu este centrul existenţei sale, poate avea conştiinţa veşniciei şi simţirea lui Dumnezeu Creatorul.

Dumnezeu nu este o substanţă sau entitate impersonală. Dovadă este că una din persoanele dumnezeieşti s-a întrupat. Tradiţia ortodoxă n-a rămas la o teologie care accentuează doar unitatea lui Dumnezeu, esenţa Sa unică, ci a pus în evidenţă Treimea persoanelor în diferenţierea lor. Dumitru Stăniloae a scris volume întregi despre Sfânta Treime, despre teologia lui Grigorie Palama privitoare la energiile divine necreate, despre isihasm ca spiritualitate care aplică această teologie.

"Sfinţii Părinţi n-au văzut niciodată, ca în Occident, fiinţa

dumnezeiască existând înainte de Persoane ca izvor al lor, ci ființa dumnezeiască e, după ei, din veci tripersonală. Nu există o ființă neipostaziată. Căci dacă ființa dumnezeiască e existența desăvârșită prin sine, ea trebuie să aibă și perfecțiunea iubirii, adică să fie tripersonală".[8] Dumnezeu este comuniune consubstanțială, în care persoanele își comunică ființa una alteia, fără să se confunde și fără să fie uniforme (dimpotrivă, doctrina **Filioque** stă pe ideea că esența este cauza persoanei, Duhul deci purcede din esența divină comună, a Tatălui și Fiului). De asemenea, Ființa, care nu există independent, în afară de Persoane, este o realitate comunicantă, adică persoanele comunică ființa lor în afară, ca energii necreate, nu în mod uniform, ci în mod distinct, ca Tată, ca Fiu, ca Duh Sfânt. Persoana Tatălui este iubirea în starea de sine, care se dăruie ca să ia o altă existență de sine în Fiul, ipostasul iubirii treimice. Sfântul Duh este comuniunea ipostaziată între cele trei persoane. Desigur, în Dumnezeu iubirea are calitate de ipostas, adică starea de sine prin sine, în timp ce omul nu are starea de sine decât prin Dumnezeu. Dumnezeu înțelege pe om ca om, iar omul pe Dumnezeu ca Dumnezeu.

Dumitru Stăniloae a criticat cu toată tăria panteismul - inclusiv cel al filosofilor germani - adică ideea de identificare și continuitate între Dumnezeu și om, ca și origenismul, concepție care depreciază creația văzută și materia. Nu există identitate substanțială între Dumnezeu, Subiectul suprem, veșnic, necreat, și lumea creată, adusă în existență în timp. Creator și creatură, sau creat, sunt realități ireductibile. Lumea, ordinea fizică, nu sunt pentru Dumnezeu un destin necesar, o emanație sau o existență involuntară asociată cu ființa Sa eternă, absolută. Lumea este creată din nimic, prin Cuvântul creator al lui Dumnezeu, ca manifestare a voii Sale libere, nu ca emanație a esenței divine.

Dumnezeu Unul Suprem, întreg și infinit, unica existență prin Sine, nemișcat în Sine prin voința filială pentru că este Binele suprem, este cu neputință să fie cuprins. Omul nu ajunge, prin evoluție, să cunoască pe Dumnezeu. Cunoașterea Lui este rodul unei revelații personale către alte persoane, în întâlnirea cu ele, în

care actualizează formele bunătății divine. El se descoperă anume ca atotcuprinzător și infinit, numai după capacitatea omului de sesizare a divinului.

Lumea a fost creată, totuși, de un Subiect liber care iese din transcendența Sa, care manifestă puterea Sa în ceea ce a creat. Dacă nu se revelează, dumnezeirea rămâne inaccesibilă. Odată cu Cuvântul creator este însă prezentă și una din puterile active ale lui Dumnezeu. În acest fel, este posibilă o legătură nemijlocită cu El. Dumitru Stăniloae este aici clar: nu există transformare a creatului în necreat. Omul nu se preface în substanță divină. Dumnezeu, Creator prin natura și voia Sa, comunică totuși energiile Sale active creației. Prin urmare, nici identificare panteistă, nici separația ireductibilă, absolută. Nici contopirea lumii într-o singură esență, dar nici distanțarea lui Dumnezeu de creație. Învățătura creștină "adoptă o poziție medie între mistica identității și separația ireductibilă între om și Dumnezeu". Tradiția ortodoxă, prin teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul, a operat aici o sinteză originală: Răsăritul creștin a văzut problema raportului între Dumnezeu și lume într-un fel mai complex decât Occidentul. El a avut în doctrina energiilor necreate, indiferent că le-a numit așa sau altfel, o soluție prin care pe de o parte e menținută transcendența lui Dumnezeu, pe de alta a recunoscut o întâlnire între Dumnezeu și creaturi, un acces al creaturilor la Dumnezeu. Occidentul, neînțelegând pe Dionisie în acest fel, nu l-a înțeles corect. De aici vine oscilația permanentă a Occidentului între cele două extremități simpliste: separarea între Dumnezeu și lume, în teologie, identificarea lumii cu Dumnezeu, în filosofie și mistică. Față de extrema pură a raționii sau a misterului, Sfântul Maxim le unește pe amândouă în persoană.[9]

Dumitru Stăniloae a dezvoltat pe larg hristocentrismul creației, adică creația văzută în unitatea ei în Logosul creator. Rațiunea personală, Cuvântul ipostatic este Logosul unificator al tuturor. El adună pe toți în El fără să-i confunde. Oamenii au aceeași rațiune comună, fără să se confunde cu Cuvântul - centrul creației. Unitatea tuturor este Cuvântul, dar El nu se identifică cu creaturile care sunt

distincte de El şi distincte unele de altele.Starea originală, în care omul era unit cu harul dumnezeiesc, constituie starea normală a umanului. Natura în starea pură, neutră, adică fără harul divin, nu există. O găsim sau în starea "după fire", adică pătrunsă de har, sau în stare de sub-natură, "contra firii", lipsită de har. Firea umană este o natură activă, are o orientare dinamică spre Dumnezeu. Dar Adam nu era ţinut fără voia şi libertatea lui în comuniune cu Dumnezeu. Omul nu avea calitatea neschimbării în bine ca Dumnezeu, ci avea putinţa de a cădea din har. Desigur, omul n-a fost creat ca o existenţă robită, neliberă. N-a fost supus păcatului fără libertatea şi voia sa. Din iniţiativă străină de el, sub influenţa diavolului, omul acceptă în mod liber să iasă din comuniunea cu Dumnezeu, ceea ce înseamnă în acelaşi timp o ieşire din fire, o sfâşiere a acesteia, o trădare a acesteia. În păcat, omul a schimbat firea, a căzut într-o stare "contra firii", adică starea patimilor, a corupţiei, a morţii.

Anormalitate ontologică, căderea nu înseamnă totuşi o desfiinţare a omului ca persoană proprie şi responsabilă. Conştiinţa, eul personal, prin care vorbeşte cu Dumnezeu şi prin care este unit cu El, poate să discearnă elementul care a pătruns în firea sa ca opus firii. Până la urmă tot Dumnezeu este Cel ce îi arată ce este păcatul, de aceea el este conştient de starea de păcat şi simte nevoia de a reveni la ceea ce este propriu firii. De aici ambiguitatea păcatului: libertate contra firii, "răsturnarea" firii, introducerea unor simţuri păcătoase în fire; nemulţumire a celui ce păcătuieşte cu această stare de confuzie şi dezbinare. Prin analogie, acesta este iadul: robia libertăţii, existenţa absurdă, un întuneric fără sens.

Partea esenţială a ***Dogmaticii*** lui Dumitru Stăniloae este consacrată hristologiei, în special capitolele despre întruparea răscumpărătoare (după Atanasie al Alexandriei), despre unitatea ipostatică, personală, a Cuvântului (după Leonţiu de Bizanţ), despre aspectul ontologic al jertfei lui Iisus (după Chiril al Alexandriei), despre îndumnezeire. Soteriologia, eclesiologia, spiritualitatea, toate sunt consecinţe ale hristologiei.[10]

Evenimentul revelator, crucial, este Întruparea Fiului lui Dumnezeu. Întruparea este o nouă creaţie. Prin Întruparea Sa, Fiul

nu schimbă nici dumnezeirea Sa, nici umanul nostru, pe care-l întoarce la noutatea de la începutul creaţiei. În Întrupare se vede cel mai bine că Subiectul divin poate schimba subiectul uman, rămânând subiect al firii divine. Cuvântul întrupat ne comunică, prin firea Lui omenească, iubirea Tatălui şi harul Duhului Sfânt: *"În Fiul Său Tatăl iubeşte şi omenescul asumat de Fiul Său în care trece şi Duhul ce Se odihneşte în Fiul Său din eternitate. Avem aici sensul ontologic al mântuirii, derivând din relaţia Persoanelor treimice".*[11]

Cea dintâi consecinţă a Întrupării este aceasta: asumând firea umană în subiectul divin, a prefăcut-o. În Iisus Hristos, trupul uman este ridicat la o treaptă spiritualizată. El devine "omul deplin". Omul nou, în sens biblic, primeşte existenţa din umanitatea îndumnezeită a lui Hristos, ca femeia din coasta lui Adam. Cum s-a întâmplat această transformare? Dumitru Stăniloae vorbeşte aici de jertfa lui Hristos, de cruce şi moarte, ca trecere spre Înviere, spre viaţă eternă. Cuvântul nu este autorul păcatului şi al morţii, dar a asumat odată cu trupul uman şi patimile acestuia care erau produsul păcatului. Iisus primeşte moartea pe nedrept, ca pedeapsă nemeritată, în locul nostru, ca astfel să o distrugă în propriului Său trup. Face aceasta nu cu revoltă sau părere de rău, ci de bună voie, cu simţire şi compasiune filială. În acest schimb, trupul uman a scăpat de patimi, a înviat fără patimi, devenind asemenea trupului Lui înviat. Astfel, moartea lui Iisus Hristos a devenit moartea şi viaţa noastră. Umanitatea noastră, căreia îi este transmisă viaţa lui Hristos, este introdusă în rai. Întâlnirea cu Hristos are loc în trupul Lui înviat.

Prin urmare, Iisus Hristos n-a putut să fie supus păcatului, de aceea n-a răbdat durerile şi moartea ca urmări ale patimilor Lui, care sunt ireproşabile, ci ca urmări ale patimilor omeneşti care sunt păcătoase. El a asumat condiţia umană şi slăbiciunea ei, de aceea a primit Crucea. Ca persoană divină a rămas mereu liber faţă de păcat. Şi cu puterea Sa ca Dumnezeu l-a şi distrus. Mântuirea înseamnă a reveni în starea conformă firii omeneşti a lui Hristos înviat. Această iradiere a harului, care produce o nestricăciune

potenţială a trupului, o avem, ca arvună, în sfinţi.

Lucrarea mântuitoare a lui Hristos poate fi privită în trei direcţii: spre firea Sa omenească, pe care o umple de dumnezeire; spre firea oamenilor pe care o eliberează de păcat; spre împăcarea cu şi slăvirea lui Dumnezeu. Aceste trei laturi ale lucrării Sale mântuitoare nu sunt despărţite de cele trei forme de slujire a lui Hristos: arhiereu, învăţător-profet, domn-împărat. *"În toată lucrarea Sa Hristos manifestă întreita Sa relaţie cu natura Sa omenească, cu Tatăl şi cu oamenii şi prin toată manifestă întreita Sa slujire de Învăţător-Prooroc, de Arhiereu şi de Împărat".*

Dumitru Stăniloae subliniază, de asemenea, cele trei aspecte sau direcţii cuprinse în jertfa lui Hristos: El optează pentru o concepţie cuprinzătoare a jertfei, *"Aceea care vede atât direcţia ei îndreptată spre Dumnezeu, cât şi direcţia ei îndreptată spre firea omenească asumată de Hristos şi prin ea, spre ceilalţi oameni".*

Referitor la conţinutul interior al jertfei, Dumitru Stăniloae afirmă că Hristos rămâne permanent în stare de jertfă în sensul dublu al predării ca om Tatălui şi al compătimirii pentru oameni:

"Conţinutul morţii lui Hristos ca jertfă îndreptată spre Dumnezeu şi cu mare efect pentru umanitatea Sa este o totală predare a lui Hristos, ca om, Tatălui. Iar motivaţia suferinţei implicate în ea din cauza legăturii Lui cu oamenii înstrăinaţi de Dumnezeu este adânca şi totala compătimire a Lui pentru oameni. Compătimirea aceasta dusă până la moartea pentru ei, ca predare totală Tatălui, ca să-i facă şi pe ei să se predea Tatălui, este ea însăşi o forţă eficientă asupra lor, dar şi asupra umanităţii Sale".[12]

Mântuirea subiectivă este concepută ca o naştere din nou, renaştere, deoarece harul activează şi curăţă firea umană ca focul. Ea este încununarea unei sinergii, o împreună-lucrare, în care faptele creştinului sunt faptele lui Hristos. Harul nu devine propriu omului prin fire, ci prin unirea cu Dumnezeu. E vorba de îndumnezeire prin har. Dumitru Stăniloae preferă să vorbească de Biserică ca "trupul tainic al Domnului în Duhul Sfânt". El n-a vorbit de "natura teandrică" a Bisericii, pentru a nu lăsa impresia că Dumnezeu şi umanitatea s-au unit într-o singură natură. Biserica

reproduce pe plan uman, istoric, comuniunea Treimii: *"Ea e interioritatea reciprocă a celor ce se află în interioritatea reciprocă a Persoanelor Sfintei Treimi, interioritate adusă în noi prin Hristos făcut om".*[13] Sau: mediul în care se actualizează, sacramental, Întruparea, Crucea, Învierea lui Hristos. Evenimentele din istoria mântuirii, inclusiv a doua venire, sunt reînnoite aici: kenoza Cuvântului care duce la umanizarea Fiului lui Dumnezeu; Învierea lui Iisus Hristos care face posibilă îndumnezeirea omului. În Biserică, există o "ierarhie a sfinţeniei", harismatică, a creştinilor, care coexistă cu ierarhia sacramentală a slujitorilor.

Din aceasta decurge şi caracterul hristocentric al Tainelor. Tainele nu sunt altceva decât mijloace de participare sacramentală la viaţa şi moartea lui Iisus, sau invers, pătrunderea lui Hristos în noi. După Nicolae Cabasila, Domnul Însuşi se dă în Taine, El, care le instituie şi le săvârşeşte în acelaşi timp. În ele, viaţa şi moartea noastră sunt asociate cu viaţa şi moartea Lui. Dumitru Stăniloae insistă şi asupra faptului că toate Tainele se folosesc şi de un mijloc de sfinţire a trupului. În Taine se manifestă slava lui Dumnezeu care se dăruieşte. Creştinul trăieşte în ele, anticipat, libertatea lumii viitoare, odihna veşnică.

Dumitru Stăniloae a respins principalele idei origeniste: căderea sufletului din esenţele superioare, inferioritatea lumii create şi a trupului, omul închis în captivitatea lumii materiale, restaurarea celor căzuţi, absenţa iertării după botez. Lumea este o existenţă creată de Dumnezeu pentru creşterea omului. Trupul ţine de firea umanului, dovadă că a fost însuşit de Fiul lui Dumnezeu. La judecata generală, Dumnezeu respectă libertatea omului, de aceea sufletul rămâne veşnic cu amprenta binelui sau răului pe el.

Dumnezeu nu este autorul răului, nu iubeşte şi nu tolerează răul, nu este indiferent faţă de realitatea, influenţa şi puterea răului. Răul există ca atare, dar este mai degrabă un minus în existenţă, un minus în bine, sau un bine aparent. Răul strică raportul omului cu realitatea în care nu mai vede pe Dumnezeu. Omul iese astfel din real şi intră în ireal. El nu mai poate comunica cu realitatea care a devenit o materie fără sens spiritual. Răul perverteşte raţiunea,

suflul şi orientarea spirituală a universului. Mai mult, diavolul poate prezenta omului ideea că lumea există prin ea însăşi şi că nu e de la Dumnezeu.

Iadul este tocmai neputinţa omului de a simţi prezenţa lui Dumnezeu şi de a comunica cu El. Iadul nu provine din ura sau răzbunarea lui Dumnezeu, ci din incapacitatea omului de a-L iubi, cu toate că Îl recunoaşte ca demn de iubire. Nu este nici o indiferenţă, ci o apăsare dureroasă, din neputinţa de a reveni la bine, din lipsa de nădejde în vreo schimbare, din neaşteptarea a nimic. Dumnezeu îngăduie această neputinţă ca o autopedepsire, din respect faţă de libertatea omului.

Spiritualitatea filocalică

3. Cea mai durabilă parte a operei lui Dumitru Stăniloae este, fără îndoială, traducerea şi explicarea ***Filocaliei*** româneşti în 12 volume. O muncă uriaşă care reflectă capacitatea lui exegetică şi de sinteză, dar şi de cercetare istorică.[14] ***Filocalia*** cuprinde o mare bogăţie de idei, sentinţe, sfaturi şi exemple, care nu pot fi trecute cu vederea de teologul ortodox. Pentru Dumitru Stăniloae, Dogmatica, Morala, Filocalia, Spiritualitatea, toate acestea formează un tot unitar. Filocalia este partea experimentală a doctrinei ortodoxe despre deosebirea între fiinţa inaccesibilă divină şi energiile divine necreate. Acestă experienţă nu se poate elabora decât într-un limbaj adecvat, dominat de termenii de *lumină* (Grigorie Palama, Simeon Noul-Teolog).

Dumitru Stăniloae se simte atras de o concepţie majoră a ***Filocaliei***: eliberarea naturii umane - trup şi suflet - de păcat pentru a o oferi lui Dumnezeu liberă şi neprihănită. Această eliberare începe cu întoarcerea persoanei umane în ea însăşi pentru a afla acolo pe Dumnezeu. În acest efort eroic de curăţire şi autocontrol, trupul este dinamizat prin practicarea virtuţilor, devenind astfel un mijloc de cunoaştere a lui Dumnezeu. Se ajunge astfel la o viaţă cu

totul "spiritualizată", la o stare de familiaritate cu Duhul lui Dumnezeu, la o simţire palpabilă a Lui. *"Creştinismul a desfiinţat virtual graniţa între sacru şi profan, deschizând tuturor accesul la sfinţenie".*[15]

Filocalia recomandă starea de trezvie - capacitatea de discernământ potrivit poruncilor evanghelice care sunt asociate cu o putere activă. În acest exerciţiu spiritual, omul cunoaşte ceea ce este el în realitatea sa ultimă, de aceea nu trişează cu păcatul din cauza căruia totul poate înclina într-o direcţie negativă, destructivă. Tocmai de aceea viaţa pământească are o valoare decisivă pentru eternitatea fericită sau nefericită a omului. Fiecare va învia îmbrăcat în faptele sale ca într-o haină, fie spre viaţă veşnică, fie spre osândă. Împărăţia viitoare este odihna (sabatul) veşnică de lucrarea trupului.

Dumitru Stăniloae ţine la "viaţa filosofică", adică la aplicarea teologiei (contemplaţiei) în viaţa personală şi comunitară, pentru a evita atât spiritualitatea sentimentală, cât şi spiritualismul extrem.

Spiritualitatea ortodoxă

4. Spiritualitatea ortodoxă, de fapt cursul de ascetică şi mistică, constituie sinteza cea mai practică pe care a făcut-o Dumitru Stăniloae. Tema aceasta nu l-a părăsit niciodată. Este "rugul aprins" care luminează întreaga operă. Într-o societate în care ideologia dominantă impunea o antropologie reducţionistă, materialistă, Dumitru Stăniloae are curajul să scrie despre ireductibilitatea persoanei umane şi a relaţiei dintre Dumnezeu şi om. Omul este structurat conform unei raţiuni proprii, de unde unicitatea persoanei, ca chip al unei raţiuni din Raţiunea ipostatică divină. Numai obiectele se degradează. Persoanele rămân indestructibile, ca entităţi unice, originale.

O bază teologică a spiritualităţii este antropologia creştină biblică. Prin păcat nu s-a pierdut *chipul*, dar s-a oprit procesul

asemănării cu Dumnezeu. Asemănarea nu înseamnă că omul va deveni ceea ce este Dumnezeu prin natură, ci înseamnă participare la energiile divine necreate ("dumnezeu după har"), în veşnicie, atât cât îi este cu putinţă omului. *"Pentru creştinism nu omul se face Dumnezeu, ci Dumnezeu se coboară luând firea omului, fără să Se schimbe El Însuşi în om"*. Dumitru Stăniloae n-a acceptat în nici un fel ideea de distanţă (diastază) între Dumnezeu şi om. Îndumnezeirea este un "termen îndrăzneţ", deoarece pune întâlnirea dintre divin şi uman în termeni de participare, de unire, printr-o lucrare divină care ridică pe om mai presus de limitele sale. Şi aici, comentariile şi clarificările lui Dumitru Stăniloae sunt originale, urmând afirmaţia lui Simeon Noul Teolog despre conştiinţa harului prezent în orice creştin de la botez.

Îndumnezeirea nu este o imitare morală, legalistă, a lui Iisus Hristos, ci o prezenţă şi o lucrare directă a lui Hristos în noi, din iniţiativa Lui, care dinamizează şi actualizează legătura potenţială cu El. Căci firea din orice ipostas uman este legată potenţial cu firea omenească din nucleul divino-uman al lui Hristos. Privită dinspre om, îndumnezeirea este restaurarea şi fortificarea firii umane. De aceea, în urcuşul spre îndumnezeire (epectază), cea dintâi treaptă este ascetica, adică dezlipirea persoanei de lume în sens negativ, trecerea prin moartea faţă de păcat şi chiar faţă de moarte (cea dintâi moarte a fost a firii, produsă de păcat, care a dus la stricăciune, la descompunere). Persoana nu mai stă în libertatea şi integritatea firii, care nu mai are incoruptibilitatea care să-i asigure eternitatea. Păcatul a intrat în fire prin voia şi libertatea persoanei; tot prin voia şi libertatea acesteia trebuie să fie smulse din fire consecinţele păcatului. Fără eliberarea voluntară de patimi, fără "mortificarea" păcatului, îndumnezeirea nu este posibilă.

În acest proces de epectază şi transfigurare[16], nu numai că unitatea şi integritatea umanului au fost restaurate, dar omul obţine, fără ca elementul creatural să dispară din spirit, simţuri noi, mistice, facultăţi care vin de sus. Din partea sufletului, omul are deja o predispoziţie, un impuls spre infinit, care n-a fost distrus prin păcat. Această facultate originară este acum transformată structural.

În acest urcuş, iubirea este forţa unificatoare cu Dumnezeu, fără să confunde divinul şi umanul, forţă egalizatoare între persoane, fără să le confunde. Ea este semnul unei relaţii personale cu Cuvântul. Forţa ei vine din aceea că persoana pe care o iubim este şi Dumnezeu şi om. De aceea, iubirea este superioară credinţei şi speranţei. Dacă prin credinţă Dumnezeu este afirmat înainte de a veni spre noi, încă în afară de noi, dacă prin nădejde Dumnezeu este în drum spre noi şi noi în drum spre El, prin iubire avem unirea nemijlocită cu El.

5. Datorită studiilor lui Dumitru Stăniloae, noi cunoaştem mai bine istoria şi definiţia Ortodoxiei române.[17] Nimic nu-l întristează mai mult decât denigrarea facilă a creştinismului român. Acest creştinism, de origine apostolică, are stabilitatea pe care i-o dă faptul că a fost asumat de un popor căruia i-a dat sensul de comunitate. Ortodoxia a jucat un rol capital în viaţa culturală, politică şi socială a naţiunii. Dar dincolo de acest rol istoric, Ortodoxia are o funcţie de unitate şi de integrare. Nodul dintre Ortodoxie şi românism este structural, nu conjunctural. Biserica Ortodoxă Română şi poporul au coexistat ca o unitate vie. Adunarea socială şi unitatea naţională a ţării se organizează după modelul comunităţii şi Liturghiei ortodoxe. Există o cultură indigenă coerentă care se inspiră din Ortodoxie. Aspiraţiile naţionale ale credincioşilor sunt exprimate în rugăciunile şi cererile Bisericii.

Această înrădăcinare istorică şi priză populară au făcut ca Ortodoxia română să fie invulnerabilă faţă de campaniile de uniatism politic ale confesiunilor neortodoxe şi faţă de prozelitismul sectelor eterogene. Uniatismul romano-catolic a atras o parte din ierarhie, dar n-a atins majoritatea credincioşilor ortodocşi din Transilvania. Sectele nu vor putea să se dezvolte în România (decât printre creduli) tocmai din cauza acestui creştinism preexistent, cu forţă de rezistenţă culturală şi sociologică.

Desigur, raportul dintre Ortodoxie şi românism nu trebuie să fie exploatat în sens politic, naţionalist. Acest raport este o contribuţie

specifică pe care România o poate aduce la unitatea Europei. Punte între Orient şi Occident, între creştinismul ortodox şi limba latină, expresie unică a romanităţii orientale, Ortodoxia română este un monument al Europei. Izolată de centrul Europei din cauza dominaţiei imperiilor străine: otoman, austro-ungar, rus şi apoi sovietic, îngrădită de politica unor dictatori ca Stalin şi Ceauşescu, ţara poate să intre acum în comuniunea continentului.

Teologia lumii

II. Opera originală şi personalitatea unică a lui Dumitru Stăniloae nu trebuie să fie scoase din contextul istoriei, culturii şi filosofiei române contemporane, aşa cum arată faptul că Academia Română l-a asociat cu idealul ei. "Curentul Stăniloae" s-a format în permanent contact cu şcoli teologice anterioare şi contemporane. Se pot identifica precursorii (în ultimele studii despre teologia şi spiritualitatea liturgică el a recunoscut contribuţia importantă în acest domeniu a lui Petre Vintilescu) şi succesorii lui, ca şi urmele gândirii sale în studiile teologice de azi.[18]

1. În ce fel problematica perioadei în care a scris partea principală a operei sale este prezentă în teologia sa?

Dumitru Stăniloae a făcut o mare deschizătură în inima Ortodoxiei arătând că ea are valori şi contribuţii ce n-au fost revelate de interpretările teologilor români dinainte de el. Teologia română, ca şi cea panortodoxă, se fixase la o prezentare stereotipă a Ortodoxiei, reclamată de disputele şi polemicile cu celelalte confesiuni. Mai mult, Dumitru Stăniloae îşi dă seama că studierea teologiei, datorită circumstanţelor istorico-politice, era absorbită în structura administraţiei bisericeşti. Ea se dizolva lent în cursuri de pregătire pastorală pentru preoţi, pierzând deci fondul ei de cercetare academică şi critică. Învăţământul teologic era axat pe păstrarea intactă a Ortodoxiei tradiţionale, pe memorizarea

creştinismului bizantin, pe rolul naţional al Bisericii Ortodoxe. Cadrul instituţional şi politic nu era flexibil, de unde prudenţa extremă a teologilor de a se angaja în domenii de frontieră ideologică, extra bisericeşti. Orice încercare de dezvoltare teologică şi de contextualizare, noţiuni suspectate de influenţe moderniste sau ecumenice, erau respinse din principiu.

Dumitru Stăniloae este în disonanţă cu această teologie, nu numai pe motive de metodologie, ci şi pe motive de insensibilitate la problemele spirituale ale vremii. Desigur, această disonanţă n-a luat forma unei disidenţe organizate. Fără să irite demonii regimului comunist, Dumitru Stăniloae a impus totuşi o metodă critică paralelă care a fost viabilă în acest context. Dacă teologia română a traversat pe picioarele ei perioada grea a dictaturii comuniste, aceasta a fost cu putinţă datorită tenacităţii şi integrităţii lui Dumitru Stăniloae. Autoritatea lui teologică şi spirituală a scos ierarhi, preoţi, monahi, laici dintr-o atitudine defetistă, de compromis. Teologia este o slujire în Biserică, anume pentru a o ajuta să iasă din crizele istoriei. Ea este liberă şi viabilă pe cât se dezvoltă în dialogul cu societatea. O teologie teleghidată, care vrea să justifice ideologia dominantă, devine ea însăşi ideologie. Teologia română a evitat acest risc, de a deveni o ideologie, graţie lui Dumitru Stăniloae.[19]

Dumitru Stăniloae are în faţa lui o societate supusă unor mari constrângeri ideologice, ameninţată de materialism şi moralism ateist, minată de ignorarea valorilor morale, de violarea drepturilor umane. În fond, o societate deposedată de o mare viziune spirituală. Stăniloae îşi dă bine seama că e vorba aici de o falsă alegere de ideologie şi de societate. Teologul nu poate să conturneze problemele de fond, existenţiale, ale zilei. Din nou, fără să creeze susceptibilităţi şi dispute politice inutile, Dumitru Stăniloae formulează aluzii şi răspunsuri critice, care explicit sau implicit se refereau la starea societăţii. La un moment dat, combătând materialismul ateist, el scrie: *"Creştinismul crede în orice caz într-o veşnicie a materiei, a unei materii nestingherit transfigurată de puterea şi bogăţia infinită a vieţii spirituale şi de energiile divine.*

*Creştinismul admite un fel de **materialism mistic**, cunoaşte o **sfântă materie**. Căci sfânt este trupul Domnului prin a cărui primire se sfinţesc şi trupurile noastre".*[20]

În confruntare cu filosofia dominantă, Dumitru Stăniloae dezvoltă, cu metodele critice actuale, o *teologie a lumii*, partea cea mai creatoare a gândirii lui.[21] Fondul ei este acesta: Lumea a fost creată de Dumnezeu, ca *dar* pentru oameni; omul întoarce lumea lui Dumnezeu, ca *dar*, prin munca şi libertatea sa. El se declară aici contra existenţialiştilor moderni care concep lumea ca o "necropolă fără sens". Din perspectiva credinţei lumea, istoria, ordinea fizică, nu au consistenţă fără raţiuni, fără sensul sau orientarea divină imprimate în structura materială. Datorită acestor raţiuni, lumea nu este închisă în graniţele creatului. Subiect creat, omul reflectă, la rândul lui, Subiectul divin suprem. Creaţia şi omul au ceva în comun şi sunt solidari deoarece raţiunile lor particulare sunt adunate în Raţiunea comună. Mai mult, omul are menirea de a descifra sensurile sau raţiunile lumii (logoi), adică raţionalitatea acesteia, printr-o operaţie de contemplare. Raţionamentul asupra lumii duce la presupuneri despre Dumnezeu, de aceea contemplativul trebuie să ajungă la legătura nemijlocită cu El, la cunoaşterea din vedere directă. Astfel, omul îşi dă seama de finitul şi infinitul lucrurilor.

Dumitru Stăniloae nu vrea să lase ştiinţa în captivitatea filosofiei materialiste ateiste. El combate ideea că materia există numai în graniţele creatului. El e convins că, în perspectiva teologiei "raţiunilor divine", ştiinţa, cultura, arta, tehnologia au o semnificaţie aparte, spirituală. Se poate chiar gândi la devenirea şi transfigurarea cosmică, dincolo de limitele creatului, aceasta datorită omului care oferă în mod liber lumea ca dar lui Dumnezeu. Dumnezeu lucrează liber prin om. Interpret conştient al creaţiei, omul vede în ea darul, ordinea şi slava lui Dumnezeu. Dimpotrivă, o relaţie impersonală cu natura, istoria, ne ţine în relaţie impersonală şi cu Dumnezeu.

Dumitru Stăniloae a pus în evidenţă, într-un mod original, dinamismul creaţiei şi caracterul ei simbolic, transparenţa lumii spre Dumnezeu. În acest domeniu, Dumitru Stăniloae este comentatorul cel mai subtil al lui Maxim Mărturisitorul.[22] Creaţia este un simbol

transparent pentru o altă realitate. Lumea este drum, pedagog spre Dumnezeu. Cunoaşterea din creaţie, epistemologică, empirică, anticipează cunoaşterea directă, gnoza mistică. Dumnezeu nu numai că aduce şi susţine creaţia în existenţă, dar şi actualizează raţiunile lucrurilor create, punându-le în raport şi armonie cu focarul lor suprem, Raţiunea divină. În univers sunt deci ascunse "raţiunile divine", ideile-forţă ale Providenţei. Acestea trebuie să fie dinamizate şi supuse Logosului divin. Una din etapele spiritualităţii este tocmai aceea a contemplaţiei naturale, a cunoaşterii raţiunilor care dau orientarea spirituală ordinii fizice. Privind lumea fizică omul este atras într-un proces de creştere spirituală. Socotită ca realitate închisă în sine, opacă faţă de Raţiunea divină, lumea poate deveni păcat, adică opusă lui Dumnezeu. Păcatul personal acoperă, deformează realitatea impersonală.

Unul din cele mai ignorate şi deficiente capitole ale filosofiei materialiste este antropologia. Dumitru Stăniloae scrie o adevărată antropologie teologică, punând în evidenţă demnitatea şi chemarea veşnică a omului. În ce constă această demnitate? Omul e "preot al creaţiunii", căci nu lumea îl duce pe om la Dumnezeu, ci omul duce lumea la Dumnezeu:

"Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, pentru că omul e inelul de legătură între toate părţile creaţiunii şi Dumnezeu. În El se vor aduna toate. Omul are de la început o legătură ontologică cu toate şi o sete de a desăvârşi această legătură. În el există capacitatea de a fi unit cu toate, de a le aduce pe toate la Dumnezeu, unite cu sine. În aceasta stă demnitatea omului, de preot al creaţiunii. În vederea acestei uniri a făpturilor cu Sine, prin om, a adus Dumnezeu creaţiunea la existenţă.

Părţile creaţiunii sunt părţile omului. Ele îşi găsesc unitatea deplină în om. Ele nu sunt un cosmos deplin decât prin om şi în om. Nu omul e o parte a cosmosului, ci toate părţile cosmosului sunt părţi ale omului. Omul nu e un microcosmos, alături de macrocosmos sau în cadrul lui, ci cosmosul propriu-zis, întrucât dă o unitate deplină şi un sens deplin tuturor părţilor creaţiei. Părţile creaţiei sunt umane şi sunt chemate să fie tot mai actual umanizate.

Nu omul e încadrat în vreuna din părţile creaţiei şi adaptat ei, ci toate părţile creaţiei sunt încadrate în om şi adaptate lui. Creaţia devine un cosmos în om întrucât e unificată şi umanizată deplin în el. Braţele omului sunt mai largi decât toate dimensiunile creaţiei. El e mai cuprinzător decât toată creaţia neînsufleţită, ajungând până la Dumnezeu şi mijlocind între creaţie şi Dumnezeu. Omul e chemat nu numai să umanizeze creaţia făcând-o cosmos, actualizând întreaga ei frumuseţe virtuală, ci să mijlocească îndumnezeirea ei, întrucât o uneşte intim cu sine; sau ea se îndumnezeieşte în om, prin om şi pentru om. Omul e cel ce descoperă sensul creaţiei, ca sens care îl completează. Sensul creaţiei e pe măsura omului şi el descoperă sensul ei uman şi destinaţia ei mai întâi umană şi apoi divină sau teandrică. Sensul deplin al creaţiei îl descoperă omul, dar îl descoperă numai în Dumnezeu".[23]

Care este misterul persoanei? Experienţa propriei sale existenţe ca subiect: *"În creştinism s-a redat firii noastre experienţa tainei propriei sale existenţe ca subiect şi cu aceasta, o sfială faţă de persoana proprie şi a celorlalţi şi obligaţia de a avea grijă de curăţia sa şi de a lucra pentru veşnicia sa. Iar experienţa acestei taine a devenit posibilă prin apropierea de om a Subiectului suprem în formă umană, pentru că a intrat în legătură cu Subiectul absolut, în formă umană, care e sfânt prin excelenţă. Dumnezeu ne-a devenit accesibil ca un astfel de subiect absolut, adică absolut sfânt, şi prin aceasta a făcut evident experienţei noastre şi subiectul nostru".*[24]

Fiinţă umană ipostaziată într-un subiect conştient şi însetat de infinit, care nu se poate opri la lume, omul nu este totuşi un al doilea Dumnezeu alături de Dumnezeu, ci un alt dumnezeu. El nu este aruncat în univers din întâmplare. Creatură, cu conştiinţă de sine eternă, omul se mişcă spre Dumnezeu prin voia şi libertatea proprie, care aspiră spre plenitudinea fiinţei. Antropologia teologică face o afirmaţie dublă: pe de o parte, Dumnezeu cel prin fiinţă eternă, ca treime de persoane; pe de altă parte, dumnezeu după har, ca persoană, care se concentrează spre Dumnezeu prin alegere

liberă. În contrast cu opinia că religia ar fi o simplă opinie particulară, Dumitru Stăniloae a accentuat relaţia dintre persoană şi comuniune, precum şi caracterul de comuniune şi de liturghie al spiritualităţii creştine.[25]

În ultima vreme, Dumitru Stăniloae a insistat asupra funcţiei publice, critice, profetice, a teologiei. Din teologia sa, teologul scoate principii şi opţiuni cu caracter etic, social, politic. A spune adevărul înseamnă a apăra libertatea şi dreptatea tuturor. Responsabilitatea lui de teolog şi de om, atitudinea sa profetică în timpul regimului comunist, au fost exemplare. Biografia şi destinul lui sunt asociate cu istoria sa, după cum opera sa este legată de evoluţia secolului. El a avut curajul să afirme că istoria umană poate fi efectul unor factori politici care uzurpează puterea poporului şi care folosesc violenţa şi teroarea: *"Se introduc uneori în dezvoltarea vieţii omeneşti idei şi orânduiri noi, prin mijloace aspre".*[26]

Opera lui Dumitru Stăniloae, în afară de valoarea ei de sinteză şi mesaj, are şi valoare simbolică. În perioada de plină expansiune ideologică a ateismului, Dumitru Stăniloae vorbeşte de ascetică şi mistică, forma cea mai radicală a spiritualităţii ortodoxe. Aceasta este adevărata "viaţă filosofică" în care se combină contemplarea (theoria) şi sfinţirea (praxis).

Statul comunist voia să pună influenţa Bisericii în serviciul politicii naţionaliste de dominare, nu pentru că ar fi avut nevoie de Biserică, ci pentru că într-un regim dictatorial, orice alt centru de putere decât cel al partidului trebuia să fie respins. Dumitru Stăniloae a atras atenţia autorităţilor bisericeşti asupra rolului credinţei şi spiritualităţii ortodoxe în viaţa poporului român. Acest rol trebuie să fie privit nu numai din punct de vedere istoric şi cultural, ci şi din perspectiva viitorului şi destinului ţării.

Subiecte critice

2. În multe domenii şi probleme, Dumitru Stăniloae are poziţii originale, uneori radicale, dar totdeauna favorabile dialogului. Anumite metode folosite şi subiecte tratate trebuie să fie examinate pe larg pentru a avea o părere definitivă. Unele din aceste subiecte ar fi:

Relaţia dintre teologia dogmatică şi teologia biblică, relaţie care nu este totdeauna evidentă. Nu este vorba doar de a prezenta temeiurile biblice ale învăţăturii şi practicii ortodoxe, ci mai ales de a recunoaşte "gândirea Scripturii" în explicarea şi formularea doctrinară. Căci după cum ***Biblia*** şi ***Tradiţia*** sunt nedespărţite, tot aşa gândirea dogmatică trebuie să fie asociată cu "sensul Scripturii". Totuşi Dumitru Stăniloae recunoaşte că există o evoluţie a interpretării Scripturii, mai bine zis o actualizare a acesteia în fiecare epocă istorică: *"Această actualizare a Scripturii şi a evenimentelor din ea, această înţelegere a ei de către fiecare suflet ca referindu-se la sine în împrejurările concrete în care se găseşte, dă momentului temporal un rol auxiliar în înţelegerea Scripturii, ca de altfel şi a naturii. Scriptura e veşnic aceeaşi şi totuşi veşnic nouă pentru fiecare moment al desfăşurării creaţiei. Problemele pe care ni le pune timpul nostru, preocupările pe care ni le impune el, temele pe care ni le scoate la iveală încordarea sufletului meu în faţa lor, sub apăsarea lor, fără să introducă în Scriptură sensuri care nu se află în ea obiectiv, scot la iveală în continuitate cu sensurile de până acum, sensuri noi, formulate în concepte".*[27]

Teolog de referinţă, Dumitru Stăniloae trebuie să fie pus şi în context panortodox. El trece prin filtrul criticii personale teze şi teorii care circulă în literatura ortodoxă a timpului. Faţă de părerile despre teologia apofatică ale lui Vladimir Lossky, Hr. Yannaras şi M. Lot-Borodine, Dumitru Stăniloae recunoaşte o anumită necesitate a teologiei afirmative în exprimarea celei apofatice, cu toată insuficienţa catafatismului. Critică anumite aspecte ale eclesiologiei euharistice a lui N. Afanasieff, corectează teoria lui V. Lossky după care iconomia Fiului se referă la unitatea firii umane,

iar cea a Duhului Sfânt, la dezvoltarea persoanei. Critică viziunea dualistă a istoriei exprimată de N. Berdiaev, care duce la negarea valorii obiective a istoriei şi a posibilităţii de transfigurare a creaţiei. Nu admite teoria lui S. Bulgakov (expusă în ***Dogma euharistică***) despre prefacerea euharistică numai ca "transvaloare". Are rezervă faţă de opiniile lui I. Karmiris, J. Meyendorff, I. Todoran, după care despărţirea creştinilor în diferite Biserici confesionale nu atinge şi nu distruge unitatea de fond a Bisericii. Când este cazul, îşi exprimă acordul cu autori ortodocşi ca: G. Florovsky, P. Florensky, P. Evdokimov, A. Schmemann, E. Timiadis, J. Meyendorff, E. Kovalevsky, O. Clément, J. Romanide, P. Nellas, J. Zizioulas, N. Nissiotis, A. Homiakov, J. Karmiris, Ciprian Kern, Justin Popovici, Hr. Andrutsos etc.

Un subiect care merită să fie tratat separat îl constituie implicaţiile ecumenice ale teologiei lui Dumitru Stăniloae.[28] Simbolica, compararea interconfesională, este o parte importantă a operei lui. În această critică, Ortodoxia este plasată în faţa unor tipuri confesionale istorice. *"Despărţirea Bisericii din Apus de cea din Răsărit a fost efectul unei despărţiri a spiritului juridico-raţional dezvoltat în Occident, de creştinismul duhovnicesc păstrat în Răsărit".*[29]

Optând pentru această metodă comparativă, Dumitru Stăniloae ar putea da impresia că nu ţine seama de complexitatea confesiunilor neortodoxe, de diversitatea tradiţiilor şi culturilor, că lasă pe planul al doilea ceea ce Ortodoxia are în comun cu acestea. Dimpotrivă, el a comentat pe larg teze şi convergenţe ecumenice, în care se întâlnesc diferite teologii. Metoda de a folosi texte din ***Dogmatica*** sa pentru a face polemică interconfesională nu are justificare. Să nu se uite că el a introdus în circulaţie ecumenică conceptul de "sobornicitate deschisă". Recunoaşte totdeauna ceea ce este valabil în concepţia unor teologi precum: Karl Rahner, J. Daniélou, Karl Barth, W. Pannenberg, H. Grass, Hans Urs von Balthasar, W. Thüssing, Jürgen Moltman, J. Sittler, H. v. Campenhausen, Odo Casel, Joseph Ratzinger, A. Nygren, H. de Lubac, Otto Bardenhewer, Lars Tunberg etc.

Într-adevăr, Dumitru Stăniloae are o poziţie radicală ortodoxă în ceea ce priveşte unitatea Bisericii: *"Spiritul învăţăturii şi tradiţiei ortodoxe ne impune să socotim că confesiunile neortodoxe sunt despărţăminte care s-au format într-o anumită legătură cu Biserică deplină şi există într-o anumită legătură cu ea, dar nu se împărtăşesc de lumina şi de puterea deplină a soarelui Hristos. Într-un fel deci Biserica cuprinde toate confesiunile despărţite de ea, întrucât ele nu s-au putut despărţi deplin de Tradiţia prezentă în ea. De altfel, Biserica în sensul deplin al cuvântului este numai cea Ortodoxă".*[30]

Unitatea Bisericii constă în unitatea în credinţă şi unitatea în Taine. Credinţa dogmatică deplină şi totalitatea Tainelor formează un tot. Unitatea în credinţă este strâns legată de asigurarea mântuirii obţinute prin Biserică. De aceea, practica iconomiei, în înţelesul ortodox, nu se referă niciodată la dogme. De altfel, o deosebire între dogme principale şi secundare nu se poate face.

Care este semnificaţia altor religii? *"Creştinismul crede că orice altă unire cu Dumnezeu, deci aceea care nu se realizează prin Hristos şi în Hristos, este o iluzie".*[31] Dumitru Stăniloae vorbeşte însă de Dumnezeu ca de o putere personală care iese din transcendenţa Sa ca să atragă şi să activeze lumea creată. Lumea naturală este un simbol al lumii supraraţionale. Lumea, istoria, omul, constituie mediul prin care se comunică Dumnezeu, în revelaţie naturală. Pe calea raţională, deductivă sau simbolică, omul ajunge în stare de "contemplare naturală". Chiar dacă are limite naturale, spiritul uman sesizează "raţiunile" lucrurilor. Nu există în această afirmaţie şi elaborare un temei de recunoaştere a semnificaţiei revelatorii a altor religii, sau a umanismului secular?

Între Lucian Blaga şi Dumitru Stăniloae, dincolo de ciocnirea dintre personalităţi diferite, există oare o punte intelectuală, metafizică? Cineva trebuie să răspundă la această întrebare.[32] În fond, filosoful şi teologul au o vocaţie epistemologică comună şi un punct de plecare comun: a păstra şi a proteja misterul lui Dumnezeu şi al lumii. Punctul de sosire e diferit: pe de o parte, la Blaga mutismul filosofic, refularea unei revelaţii inaccesibile, obliterarea

omului ca destinatar presupus al revelaţiei.[33] Pentru Blaga, Dumnezeu este închis în cer "ca-ntr-un coşciug": *"Eşti muta, neclintita identitate"* (***Psalm***). Pentru Stăniloae, Dumnezeu deschide în Întruparea Sa perspectiva vieţii veşnice, a slăvirii eterne a fiinţei umane. Blaga a construit schela raţională, Stăniloae a construit observatorul suprarațional. Fiecare a fost consecvent până la extrem cu disciplina lui: filosofia nu trebuie să identifice transcendentul cu umanul; iar teologia nu trebuie să separe pe Dumnezeu de lume, de creaţia Sa. Blaga se închide în "spaţiul mioritic", Stăniloae întrevede "spaţiul metafizic", adică un "cer nou şi un pământ nou". Unul stă pe versantul Transcendenţei absolute, celălalt pe cel al Transcendenţei revelate, întrupate.

Opera lui Dumitru Stăniloae nu se citeşte fără pretenţie, fără pregătire şi ţinută spirituală, aşezat pe terasa unui restaurant sau alungit pe plaja mării. Există subtilităţi în teologia sa care nu stau la bunul plac al oricărui cititor întâmplător. Toată opera lui este o "mistagogie", muncă uriaşă de elucidare a fundamentelor metafizice şi teologice ale Ortodoxiei, de lărgire a viziunii asupra lumii, de interpretare a viitorului omenirii.

Există apoi foarte multă confidenţă în scrisul şi meditaţia sa, de aceea ele nu pot fi studiate de la distanţă sau numai din textele publicate. Ce este teologia? *"O biografie a raporturilor noastre cu Dumnezeu"*. Toate cele scrise de el devin biografie, în fond un elogiu al "teologiei" - convorbire cu Dumnezeu, dialog de nesfârşită exigenţă, fineţe şi complexitate:

"Ce abis de înţelepciune nu se ascunde în Întruparea Fiului lui Dumnezeu ca om, care deschide perspectiva veşnicei vieţi îndumnezeite, a unei veşnice şi negrăite slave a fiinţei umane! Sfântul Apostol Pavel se roagă să se dea duhul acestei înţelepciuni creştinilor din Efes, ca să priceapă «care este nădejdea la care i-a chemat, care este bogăţia slavei moştenirii lui Hristos, în cei sfinţi» (Efeseni 1, 18). Ce abis de înţelepciune nu se ascunde în faptul că prin Întrupare, una şi aceeaşi Persoană este şi Dumnezeu şi om în acelaşi timp, purtând şi adâncind în Sine ca şi în noi toţi, până în infinitatea divină, viaţa spirituală a fiinţei umane! Ce abis de

înţelepciune nu se ascunde în crucea sau în suferinţa pe care o asumă Însuşi Fiul lui Dumnezeu pentru noi şi o face, prin renunţarea la Sine şi prin răbdarea implicată în ea, condiţia vieţii superioare a noastre, adică a relaţiilor dintre noi şi Dumnezeu! Ce abis de înţelepciune nu e în perspectiva vieţii veşnice, în perspectiva învierii deschisă şi dăruită în Învierea lui Hristos! Ce adâncuri nesfârşite de sens fericitor nu dă înţelepciunea arătată în iconomia lui Hristos ordinii lumii, care prin ea însăşi ar rămâne într-o frântură de sens, cu care nu s-ar putea ajunge la nimic! În ce spor abisal de sens nu ni se descoperă un Dumnezeu care e Persoană sau Treimea de Persoane şi intră ca atare, prin căldura comuniunii nesfârşite de care e capabil, în relaţie de iubire cu noi ca persoane, - în comparaţie cu «dumnezeul» simplist, monoton, uniform, lipsit de viaţă, conceput după tipul naturii".[34]

PRE-ÎNSEMNARE LA TEOLOGIA PĂRINTELUI STĂNILOAE

Cuvânt la sesiunea comemorativă consacrată Părintelui DUMITRU STĂNILOAE, organizată de Facultatea de Teologie "Andrei Şaguna" din Sibiu, la 22 noiembrie 1993
(Rezumat)

I

La câteva săptămâni de la întâlnirea cu Dumnezeu în lumea veşnică (5 octombrie 1993), numele Părintelui Stăniloae este un nume viu şi nu ştiu dacă cineva are curajul şi competenţa de a face pe loc profilul total al Preotului Dumitru şi de a descrie teologia lui în articulaţiile ei esenţiale şi formele ei multiple. Aceasta din cauză că acest gen de teologi-mistagogi este unic. Un singur STĂNILOAE apare pe secol, iar un alt STĂNILOAE nu se iveşte

la orizont. Gândirea lui teologică nu poate fi separată de personalitatea lui. Teologia lui poartă sigiliul experienţei lui, încât în opera sa el transmite suflul vieţii lui cu Hristos. Nu este o operă compositä din texte biblice, citate patristice şi din referinţe sinodale. El nu difuzează gândirea altora. Deşi discret, el face teologie din cercetarea şi frământarea spiritului său. Extinde reflexia personală până la treapta extremă a scării cunoaşterii, acolo unde spiritul, terminând urcuşul lui, întinde ştafeta Duhului Sfânt ca să transforme gândirea umană în extaz divin. La un moment dat exclamă: *"Atât mi s-a revelat mie"*. Această revelaţie a primit-o nu numai în biblioteci, la cursuri şi la masa de scris, ci şi în iadul condiţiei umane, în care a coborât ca un înrobit sub tirania unui Stat care se credea stăpân pe ideile şi valorile umane. De aceea, el face o teologie "mărturisitoare", vie şi creatoare, care dă încredere în umanismul spiritualităţii române şi în viitorul creştinismului la noi şi în Europa.

Cercetări extinse şi competente sunt necesare, de acum încolo, pentru a reliefa aspectele teologiei sale: geniul personal, reputaţia mondială a ***Dogmaticii*** sale, conturul şi complexitatea operei sale scrise, influenţa în cultura română, locul în istoria ideilor şi curentelor intelectuale din Europa. Şi aceasta nu din simplu interes bibliografic şi antologic. Întreaga teologie de azi are nevoie de puncte de reper, de suflu care să ţină nestins "rugul aprins". Cineva va trebui să răspundă fără întârziere la întrebarea: *în ce constă excelenţa teologiei sale, în principiile şi detaliile acesteia?*

II

Fără pretenţia de a explica aici articulaţiile teologiei sale şi de a face o sinteză a ***Dogmaticii*** sale, totuşi vom menţiona pe scurt capitolele care ar trebui să fie examinate ca parte dintr-o prolegomenă la opera sa.

În primul rând, este necesar să fie recunoscută *metoda teologică* a Părintelui Stăniloae, cu alte cuvinte criteriile şi principiile de lucru. S-ar putea spune că geniul lui constă în *metoda lui* de a face

teologie contemporană, prin transmiterea tradiţiei reţinute, adică după ce a fost supusă discernământului, în istoria actuală şi pentru istorie. Astfel, Tradiţia apare la el mereu regenerată. Potrivit acestei metode, el a unificat *teologia* cu *doctrina*, apropiindu-le la maxim, fără să le confunde. La mijlocul acestui secol, teologia se distanţase prea mult de doctrină, pretinzând că are zona ei autonomă cu principii de lucru specifice. Existau teologi buni comunicatori, dar care nu cunoşteau dogmatica, şi invers, existau dogmatişti care nu îngăduiau libertatea teologului de a explica dogmele şi de a găsi limbajul de comunicare.

Folosind această metodă, el a descoperit că în tradiţia dogmatică conciliară şi în sintezele bizantine de origine mistică (Ex. Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Grigorie Palama) se conceptualizase prea mult naraţiunea biblică şi chiar exegeza patristică. În forma ei conceptualizată, doctrina apărea prea îndepărtată de textul biblic şi în impasul de a nu fi comunicată. Maxim Mărturisitorul este obligat să explice în ***Ambigua*** locurile grele din textele predecesorilor săi. Părintele Stăniloae, la rândul său, simte nevoia de a scrie o serie de comentarii şi note explicative la ***Ambigua*** din Maxim. Ca şi în Comentariile sale la ***Întruparea Cuvântului*** de Sf. Atanasie cel Mare, la ***Glafire*** de Chiril al Alexandriei, la ***Viaţa lui Moise*** de Grigorie de Nyssa, la ***Despre energiile necreate*** de Grigorie Palama, el a creat o exegeză dogmatică, în care a afânat la maximum texte teologice dificile, punând în valoare sensul lor pentru credinţa de azi. Desigur, lectura şi înţelegerea comentariilor Părintelui Stăniloae presupun anumite condiţii şi exigenţe. La rândul lor, multe eseuri şi expuneri ale sale constituie deja o colecţie de ***Ambigua***, care reclamă interpretări complementare. În fond, aceasta este esenţa teologiei: a proteja misterul Cuvântului lui Dumnezeu, chiar în formulările teologice cele mai explicative. La rândul ei, teologia Părintelui Stăniloae are nevoie imediat de exegeţi şi mistagogi, care să-i faciliteze circulaţia.

În al doilea rând, este nevoie să fie identificată *tema* sau temele teologiei lui. ***Bibliografia***[35] publicată recent ne dă o imagine despre diversitatea subiectelor şi ariilor cercetate şi studiate. Personalitate

continuu frământată, din care iradia înţelepciunea şi uimirea, era firesc să răspundă la problemele timpului. Teologul, filosoful, scriitorul, sociologul, istoricul, jurnalistul, toţi pot găsi o poartă deschisă în această vastă operă.

Să alegem, pentru ilustrare, câteva mari subiecte.

Cunoaşterea lui Dumnezeu este un subiect căruia i-a dat cea mai mare atenţie. În acest capitol, Părintele Stăniloae este cel dintâi teolog ortodox care a unificat apofatismul cu catafatismul, arătând că există trepte ale catafatismului - sau calea pozitivă - care nu sunt lipsite de percepţii ale Cuvântului lui Dumnezeu. Din cauza aceasta, el poate fi considerat filosoful de percepţii suprametafizice la frontiera teologiei, filosofiei şi ştiinţelor umane.

În domeniul hristologiei, el a restabilit *echilibrul ipostatic* între iconomia Fiului şi cea a Duhului Sfânt, înăuntrul unei teologii trinitare pentru care Dumnezeu este nu numai personal, ci şi relaţional. Toată teologia despre persoană şi comuniune se găseşte în doctrina trinitară, sau este, de fapt, doctrina fiinţei care este iubire. Părintele Stăniloae n-a ezitat să scrie o carte cu titlul: ***"Dumnezeu este iubire"***, temă care stă la originea creştinismului. ***Sfânta Treime - sau la început a fost iubirea*** face parte din acelaşi ciclu.

Fără îndoială, contribuţia esenţială a teologiei lui este aceea că a *unificat întruparea cu îndumnezeirea*, iar cu aceasta a reţinut tot echilibrul dogmatic al Ortodoxiei. El a scos în evidenţă rolul jertfei, morţii şi Învierii lui Hristos pentru umanitatea asumată de Acesta în ascensiunea ei spre Dumnezeire. Dacă îndumnezeirea începe chiar cu intrarea naturii umane în persoana Fiului întrupat, în schimb ea se manifestă în biruinţa fiinţei umane purtate de Hristos răstignit şi înviat. Creatorul firii umane, purtătorul ei şi mântuitorul ei, este unul şi Acelaşi. Ciclul istoriei mântuirii ar fi incomplet fără jertfă şi înviere.

Părintele Stăniloae numeşte mântuirea concretizarea îndumnezeirii, prin *echilibrul sinergetic* dintre voinţa liberă a credinciosului şi forţa energiilor necreate mediate de Duhul Sfânt

sub formă sacramentală, adică prin tainele Bisericii. Taina nu este altceva decât o coborâre a Împărăţiei lui Dumnezeu în noi şi între noi, ca daruri cereşti şi veşnice.

Nu pot fi amintite aici toate temele care au fost abordate sau tratate de el. A schimbat tematica tradiţionalistă a dogmaticii şi a scos la suprafaţă subiecte care interesează modernitatea. A regenerat dogmatica secolului al XX-lea şi a eliberat tradiţia ortodoxă de stereotipuri abuzive şi exegeze tradiţionaliste, redându-i dimensiunea ei ecumenică. A iubit Ortodoxia pentru că a descoperit în ea marea Tradiţie, ireversibilă, a creştinismului, înăuntrul căreia se pot integra tradiţii şi culturi diverse. Ortodoxia nu este o simplă tradiţie confesională greco-bizantină, ci o sinteză a unei polifonii de experienţe locale. Un adevărat teolog ortodox nu poate fi un teolog anti-ecumenic.

Nu numai teologia română şi europeană, ci şi cea ecumenică a fost în doliu la 5 octombrie 1993[36]. Căci Părintele Stăniloae, deşi discret în manifestările ecumenice, a fost mereu în dialog cu mari teologi - mai ales europeni - ai timpului său. Temele a două Adunări generale ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor au fost studiate în perspectiva dată de Părintele Stăniloae. Pentru Adunarea de la Nairobi (1975), a scris pe marginea temei *"A mărturisi pe Hristos astăzi"* un studiu despre ***Centralitatea Logosului în creaţie***, unic prin perspectivele subliniate. A fost invitat la Geneva, în 1981, în calitate de teolog ortodox, ca să inspire dezbaterea temei ***Iisus Hristos - Viaţa lumii***, tema Adunării de la Vancouver (1983), scriind un eseu de o rară profunzime despre "sfinţenie" ca viaţă în Hristos.

În ultima vreme, Părintele Stăniloae a revenit la o temă mai veche, aceea a caracterului spiritualităţii române, a legăturii dintre Biserică, naţiune şi cultură. Reflexiunile lui pe această temă merită un studiu separat, aprofundat, căci ele pot fi interpretate în multe sensuri, chiar contradictorii. Cert este că el a stat lipit trup şi suflet de pământul românesc, de ţara Transilvaniei natale, de acest popor plin de melancolie, de tandreţe şi generozitate, cum îi plăcea să spună. Acest popor a convertit "spaţiul mioritic" în "spaţiul

nemuririi", al îndumnezeirii, şi aceasta nu datorită unei încrederi fideiste populare, ci graţie unui impuls de a eterniza umanul în misterul veşnic al lui Dumnezeu. Nu, creştinismul românesc nu este o figură sincretistă, ci o sinteză de valori din Orient şi Occident, realizată în creuzetul local, unic prin limbă şi etnicitate.

În ultimele scrieri, Părintele Stăniloae a demonstrat calităţile lui excepţionale: inocenţă în meditaţie, fermitate în poziţiile ecumenice, grijă pentru identitatea poporului, trecută şi viitoare. Totuşi, el a înţeles mai bine acum că teologia este scrisă în istorie şi pentru istorie. Studiind locul Liturghiei ortodoxe, el şi-a dat seama că istoria nu trebuie să fie idealizată, adică fără raport cu viaţa poporului, a credincioşilor. Spiritualitatea liturgică, viziunea euharistică, trebuie să devină un fapt de societate, adică fermentul care schimbă o societate contrafăcută.

III

Există anumite laturi ale teologiei Părintelui Stăniloae care urmează să fie examinate în mod critic. De pildă, înţelegerea confesiunilor creştine în comparaţiile pe care le face între acestea şi Ortodoxie: dacă a fost prea insistent în folosirea metodei comparatiste oarecum schematic în simbolistica ortodoxă, aceasta se explică prin faptul că a ţinut să arate de ce Biserica reclamă *pe drept* continuitatea biblică şi patristică. Critic intransigent al ecumenismului complicat, steril, diletant, Părintele Stăniloae a scris numeroase studii despre eclesiologia catolică şi protestantă, unele indispensabile pentru introducerea în ecumenism. Pentru el, Ortodoxia are azi şanse multiple pe plan ecumenic. De pildă, ea poate să reliefeze participarea liturgică a poporului lui Dumnezeu la viaţa Bisericii. În rândul confesiunilor creştine, unele cumplit de individualiste, altele cumplit autoritare, Ortodoxia ar fi un spaţiu de echilibru, comuniune, sărbătoare, căci ea are o viziune euharistică.

În viziunea sa teologică, locul spiritualităţii - ca mod de viaţă în comuniune ontologică cu Dumnezeu prin energiile divine necreate, mediate de Duhul Sfânt - este capital. Funcţia ei poate fi comparată

cu aluatul care dospeşte toată frământătura. Este adevărat că Părintele Stăniloae n-a ajuns să transforme spiritualitatea în fapt de societate. Poate că una din marile crize ale perioadei trecute este aceea că spiritualitatea circula paralel cu apostolatul social, astfel încât ele nu s-au întâlnit într-o simbioză totală. La un moment dat, în această ţară de basm, spaţiul mioritic se prefăcuse în iad, în care ambele curente, cel mistic şi cel social, au fost sufocate. În această situaţie, Părintele Stăniloae a dezvoltat "teologia lumii", o adevărată teologie profetică pentru acel timp. Profetismul scrisului său s-a pronunţat pe măsură ce tirania răcnea ca o fiară în pustiu. El a arătat clar că teologia este un instrument critic, în sensul că pune în raport doctrina cu etica, cu misiunea şi diaconia. El a afirmat cu curaj că nu numai Biserica, ci şi lumea este arena îndumnezeirii, câmpul de bătălie pentru sfinţenie, pentru drepturile persoanei libere. În realitate, teologia română din anii '80 s-a limitat la sânul Bisericii, căreia - deşi i s-a impus un respect exagerat faţă de autorităţile publice - nu i s-a dat libertatea să se angajeze în acţiuni publice şi sociale. În orice caz, Părintele Stăniloae a refuzat să facă o teologie orizontală, înclinată să formuleze teze şi poziţii conformiste; în schimb, el vorbeşte de orizontul vertical, de amploarea existenţială a teologiei ortodoxe.

IV

Părintele Stăniloae ne-a lăsat o moştenire teologică imensă, care trebuie să fie păstrată, interpretată şi difuzată. Aici, generaţia actuală şi mai tânără de teologi are o sarcină excepţională, şi aceasta nu din datorie faţă de trecut, ci din respect faţă de prezent şi viitor.

În primul rând, teologia română trebuie să fie cât se poate de clară în regăsirea punctelor ei cardinale în situaţia actuală. Această teologie porneşte de la punctul în care a lăsat-o Părintele Stăniloae. A face cale întoarsă, a relua metode şi concepte din trecut, care au fost depăşite de dezvoltarea gândirii şi limbajului teologic din ultima jumătate de secol graţie Părintelui Stăniloae, înseamnă a face

o teologie contra modernităţii contemporane. Căci a fost privilegiul nostru de a traversa deceniile recente de obscuritate intelectuală, fiind iluminaţi şi antrenaţi de teologia mărturisitoare şi creatoare a Părintelui Stăniloae. Datorită lui teologia n-a sucombat ideologiei materialiste şi antiteiste a timpului, reuşind să devină poate cea mai elaborată şi articulată formă de gândire creştină din anii comunismului. Ceea ce a întreprins Conciliul Vatican II pe plan pastoral şi structural pentru Biserica Romano Catolică, aceea a făcut Părintele Stăniloae pentru Ortodoxie pe planul reflexiei teologice. De aceea, a pune între paranteze contribuţia Părintelui Stăniloae înseamnă a desfigura istoria teologiei române. Ar fi într-adevăr o impietate ca viziunea lui profetică să fie schimbată în viziune regresivă sau să fie dată uitării.

Fapt curios, în timp ce toţi cercetătorii constată maturitatea şi personalitatea teologiei române actuale graţie Părintelui Stăniloae, mulţi teologi şi editori se întorc spre literatura mai mult politico-culturală decât teologică din anii '30 - '40, sau traduc cu frenezie teologi ruşi-slavofili - din diaspora. Facultatea de Teologie din Bucureşti vrea parcă să profite de căderea comunismului ca să minimalizeze orice referinţă la ***Dogmatica*** Părintelui Stăniloae şi să denigreze pe teologii care fac parte din "şcoala" acestuia.

În al doilea rând, Părintele Stăniloae a insistat ca teologia română - şi Biserica română - să iasă imediat din anonimat, monotonie, complezenţă şi complicitate, şi aceasta după ce a apucat să vadă eliberarea ţării în decembrie 1989, pentru care a plătit un tribut greu. Dizgraţia în care statul comunist a ţinut pe cei mai mari creatori şi intelectuali ai ţării, nu l-a cruţat: el a fost permanent frământat de tirania îndelungată exercitată împotriva preoţilor şi credincioşilor. Dar schimbările recente din România, dificile, precare, exterioare, au găsit teologia română din Bucureşti sub linia de plutire. Părintele Stăniloae a fost zdruncinat de pasivitatea acestei teologii în a trage o lecţie din trecut şi de incapacitatea ei de a înţelege că se află la o răscruce importantă. El a văzut că, în procesul în care se aleg valorile pentru societatea română de mâine, teologia ortodoxă română excelează prin radicalism neistoric, motiv

din pricina căruia el - pentru care teologia este înainte de orice eveniment - a fost trist.

În această situaţie el se gândeşte la "şcoala" lui, la teologii din generaţia tânără, care să ducă mai departe "evenimentul" creat de teologia sa. Din fericire, din 1930 şi până astăzi, s-au format mai multe "generaţii Stăniloae", care s-au schimbat şi legat între ele. Există şi astăzi o "generaţie Stăniloae" care constituie *rugul aprins*, generaţie care va trebui să aibă vocea ei proprie şi locul ei propriu în regenerarea teologiei române. De altfel, Părintele Stăniloae s-a gândit la programul teologilor de azi şi de mâine. Teologia nu poate să nu reţină Tradiţia, dar teologia nu trebuie să renunţe la viitor. El a scris (la 1 septembrie 1980) unui discipol: *"A duce mai departe gândirea teologică românească! Aceasta îmi produce cea mai mare bucurie. O simplă înşirare de citate din studiile mele ar bate pasul pe loc, sau chiar ar face mort ce e viu în ele. Mă bucur că studiile mele au ajutat la precizarea unei noi personalităţi teologice româneşti"*. Un deceniu mai târziu (la 24 iulie 1982) ne transmitea acelaşi mesaj: *"Mă bucur că se scrie despre teologia mea, dar mă voi bucura şi mai mult pentru reflexiunile altora care vor spori această teologie, căci doresc să văd că gândurile mele fecundează gândirea altora, ducând astfel mai departe teologia noastră română"*.

"Doresc ca gândurile mele să fecundeze gândirea altora!", iată testamentul marelui preot şi teolog DUMITRU STĂNILOAE!

Teologia Părintelui Stăniloae este într-adevăr opera unui preot al Bisericii; căci, înainte de orice titlu de profesor, de doctor în teologie, de academician, Părintele Stăniloae are un nume sacerdotal: Preotul DUMITRU. Cu acest titlu de glorie, oferit la hirotonie, Preotul Dumitru va rămâne în dipticele sacre ale Bisericii. A fost un teolog mare, pentru că a fost un mare preot. El a intrat în comuniunea sfinţilor, iar numele lui este de aceea înscris în *Cartea Vieţii*. Şi aceasta este marea bucurie a Bisericii pământeşti din această ţară: că numele unui preot al ei este înscris în cer.

NOTE:

1. Ion Bria, ***Omagiu Părintelui Dumitru Stăniloae***, **Ortodoxia** 30 (1978), nr. 4, p. 63-64 (traducere în l. franceză: ***Ommage au Père Dumitru Stăniloae***, **Contacts** (Paris), 31 (1979), no. 105, p. 64-74).

2. Ronald G. Roberson, ***Contemporary Romanian Orthodox Ecclesiology. The Contribution of Dumitru Stăniloae et younger colleagues***, Pontificium Institutum Orientale, Roma, 1988, bibliografie: p. 338-358; Elias O'Brien, ***The Orthodox Pneumatic Ecclesiology of Father Dumitru Stăniloae; An Ecumenical Approach***, Dublin University, 1984.

3. Ion Bria, ***The Creative Vision of D. Stăniloae***, **The Ecumenical Review** (Geneva), 33 (1981), no. 1, p. 53-59 (traducere în l. greacă, în **SYNAXI** (Atena), 19 (1986), p. 31-39.

4. D. Stăniloae, ***Teologia Dogmatică***, vol. I, Editura Institutului Biblic, Bucureşti 1978, p. 230.

5. D. Stăniloae, ***Spiritualitatea Ortodoxă***, Editura Institutului Biblic, Bucureşti, 1981, p. 204.

6. Ion Bria, ***Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română***, **Ortodoxia** 33 (1981), nr. 3, p. 309-365.

7. ***Filocalia***, vol. XI, Ed. Episcopiei Romanului şi Huşilor, 1990, p. 9.

8. D. Stăniloae, Colecţia **Părinţi şi scriitori bisericeşti (PSB)**, vol. 16, 1988, p. 162.

9. D. Stăniloae, ***Introducere la Ambigua***, în colecţia **(PSB)**, vol. 80, Bucureşti 1983, p. 35.

10. *"De ce a pus Sfântul Maxim această parte hristologică, în care apără cele două lucrări în Hristos, înaintea unei scrieri, care se ocupase cu bazele teologice ale vieţii spirituale? Pentru că ultimul temei al vieţii spirituale nu putea fi decât unul hristologic. Numai dacă în Hristos n-a fost desfiinţată lucrarea omenească, omul credincios poate face eforturi printr-o proprie lucrare pentru desăvârşirea sa. Mântuirea în Hristos nu constă într-o răscumpărare juridică, exterioară omului, efectuată de Hristos în faţa Tatălui, ci într-o refacere interioară a naturii umane, căzute în robia pasiunilor din cauza afectelor intrate în ea prin păcatul lui Adam. Această refacere nu se poate efectua fără efortul uman. Dar acest efort nu e posibil fără puterea comunicată celor ce cred în Hristos, Care a desfiinţat puterea acestor afecte în natura umană asumată de El*

(Quaest. ad Thalasium, 62; Filoc. rom., III, p. 62 ş.u.). *Astfel viaţa duhovnicească a creştinilor e singura prin care ei îşi însuşesc mântuirea a cărei bază a pus-o Hristos prin refacerea naturii umane asumate în Sine."* Din ***Introducerea la Ambigua*** (cit. supra, p. 38).

11. D. Stăniloae, ***Comentarii***, col. **PSB**, vol. 16, 1988, p. 77.

12. ***Teologia Dogmatică***, vol. 2, 1978, p. 132.

13. ***Comentarii***, col. **PSB**, vol. 16, p. 85.

14. ***Din istoria isihasmului în Ortodoxia română***, **Filocalia**, vol. 8, 1979, p. 555-587.

15. ***Teologia Dogmatică***, vol. I, p. 260: *"Se susţine uneori astăzi că noi nu ne putem împărtăşi de sfinţenia lui Dumnezeu, iar în timpul din urmă această opinie s-a dezvoltat în teoria secularismului, conform căreia creştinismul a desfiinţat «sacrul» ca o calitate a unor persoane, locuri, obiecte speciale, a «profanizat» totul. Însuşi Fiul lui Dumnezeu, întrupându-Se ca om între oameni, S-ar fi «profanizat».*

De fapt, creştinismul a desfiinţat într-un anumit sens, graniţa între sacru şi profan; dar aceasta, întrucât a dat posibilitate tuturor să devină sfinţi. Într-un grad oarecare o făcuse aceasta încă Vechiul Testament. Deci dispariţia acestei graniţe nu înseamnă profanizarea universală, ci deschiderea posibilităţii tuturor pentru sfinţire".

16. Vezi Notele lui D. Stăniloae la ***Viaţa lui Moise*** de Grigore de Nyssa (trad. de Pr. Ioan Buga), col. **PSB**, vol. 29, 1982, p. 21-110.

17. ***Rolul Ortodoxiei în formarea şi păstrarea fiinţei poporului român şi a unităţii naţionale***, **Ortodoxia** 30 (1978), nr. 4, p. 584-604; ***Reflexiuni despre poporul român. Între Orient şi Occident***, **Comuniunea Românească** (Detroit) no. 21-22 şi 23-24, 1983; ***The Romanian Spirituality. A Synthesis between East and West***, **Romanian Orthodox Church News** 18 (1987), no. 2, p. 54-63.

18. Ion Bria, ***Părintele Stăniloae***, **Vestitorul** (Bucureşti), nr. 19-20, 1990, p. 2.

19. Ion Bria, ***Centenarul Facultăţii şi Institutului Teologic***, **Studii Teologice** 34 (1982), nr. 1-2, p. 10-21.

20. ***Teologia Dogmatică***, vol. 3, 1978, p. 417.

21. Ion Bria, ***Experienţa lumii în teologia ortodoxă actuală. Contribuţia lui Dumitru Stăniloae***, **Biserica Ortodoxă Română**, 98 (1980), nr. 9-10, p. 1007-1010. (Trad. franceză în **Revue de Théologie et de Philosophie**, 112 (1980), p. 133-137). *"Într-o epocă de teamă şi instabilitate, insistenţa Părintelui Stăniloae asupra speranţei şi încrederii*

în prezenţa lui Dumnezeu în lume, are o valoare salutară şi profetică" p. 1010.

22. ***Introducere la Ambigua***, col. **PSB**, vol. 80, 1983, p. 38: *"Lumea nu e o înfiinţare văzută provizorie ce serveşte ca loc de pedepsire spiritelor căzute, dornice să se elibereze cât mai repede din ea. În locul acestei viziuni platonic-origeniste, Sfântul Maxim alege structura aristotelică a unei lumi ferm organizate pentru eternitate, căreia îi adaugă dinamismul creştin al înaintării spre desăvârşire, egală cu veşnica odihnă în Dumnezeu, sau cu veşnica odihnă a lui Dumnezeu în ea, care înseamnă totodată îndumnezeirea ei, fără o confuzie între El şi ea. Ea e chemată să înainteze moral, cognitiv şi spiritual, până când virtualităţile ce le cuprinde, sădite în ea potrivit paradigmelor divine, se vor actualiza atât de deplin încât vor fi în stare să cuprindă în mod actual pe Dumnezeu, sau Dumnezeu să încapă în mod actual în ele".*

23. ***Comentarii la Ambigua***, Col. **PSB**, vol. 80, p. 262.

24. ***Teologia Dogmatică***, vol. 1, p. 261.

25. ***Spiritualitate şi comuniune în Liturghia ortodoxă***, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986.

26. ***Spiritualitatea ortodoxă***, p. 188.

27. Ibidem, p. 187.

28. Ion Bria, ***Destinul Ortodoxiei***, Ed. Inst. Biblic, Bucureşti, 1989, p. 29-53.

29. ***Filocalia***, vol. 6, p. 14.

30. ***Teologia Dogmatică***, vol. 2, p. 267-268.

31. ***Spiritualitatea ortodoxă***, p. 39.

32. Ion Bria, ***Teologia şi puntea metafizicii***, **Ortodoxia**, nr. 2, 1990, p. 175-180.

33. Lucian Blaga, ***L'Être historique***, Librairie du Savoir, Paris, 1991, p. 211-213.

34. ***Teologia Dogmatică***, vol. 1, p. 246-247.

35. Alcătuită de Gh. Anghelescu, Ed. Inst. Biblic, Bucureşti, 1993.

36. Ion Bria, ***La moartea Părintelui Stăniloae***, în **Vestitorul Ortodoxiei** (Bucureşti), 15 octombrie 1993, p. 6.

CUPRINS

Cuvânt înainte de I.P.S. Mitropolit Daniel 5
Personalitate unică - operă complexă 7
"Dogmatica de Stăniloae": spaţiul îndumnezeit 10
Spiritualitatea filocalică 22
Spiritualitatea ortodoxă 23
Teologia lumii 26
Subiecte critice 31
Pre-însemnare la teologia Părintelui Stăniloae 36
Note 45

BIBLIOTECA M.M.B.
PROVENIENȚĂ Cump.
PREȚ 500 lei
1995

B.M.M.B.
2003-2004